МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПЕРЕЖИВАННЯ ПОЧУТТЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ ТА УЯВЛЕНЬ ПРО ПРАВОСУДДЯ

Виконала: студентка ІІ курсу,
групи 8.0533-з-З
спеціальності: 053 Психологія
освітньої програми: Психологія
Орловська Ліна Сергіївна
Керівник: к.психол.н., доцент кафедри психології Гредінарова О.М.,
Рецензент: к.псих.н., доцент кафедри психології Мосол Н.О.

Запоріжжя
2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти «магістр»
Спеціальність 053 психологія
Освітня програмі 053 «Психологія»
Спеціалізація 053 «Психлогія»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри психології
Губа Н.О._____
«_____»_____20__ року

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Орловській Ліні Сергіївні

1. Тема роботи (проєкту) «Взаємозв'язок переживання почуття справедливості та уявлень про правосуддя»
керівник роботи Гредінарова Олена Миколаївна, к.псих.н., доцент кафедри психології затверджені наказом ЗНУ від «24» вересня 2024 року №1446-с
2. Строк подання студентом роботи 25 листопада 2024 року.
3. Вихідні дані до роботи аналіз психологічних та правових джерел;
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки: проаналізувати психологічні концепції справедливості та юридичні правосуддя; визначити чинники, що впливають на формування уявлень про справедливість та правосуддя; розробити та провести емпіричне дослідження зв'язку між почуттям справедливості та ставленням до правосуддя; розробити рекомендації щодо організації психологічної програми для підвищення почуття справедливості та розуміння правосуддя

5. Перелік графічного матеріалу: 7 рисунків та 2 таблиці.

6. Консультанти розділів роботи (проєкту):

Розділ	Прізвище, ініціали та посада Консультанта	Підпис, дата	
		Завдання Видав	Завдання Прийняв
Вступ	Гредінарова О.М., доцент		.
Розділ 1	Гредінарова О.М., доцент		
Розділ 2	Гредінарова О.М., доцент		
Висновки	Гредінарова О.М., доцент		

7. Дата видачі завдання 25.05.2024 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів роботи	Строк виконання	Примітка
1.	Збір та систематизація матеріалу	січень-лютий 2024 р.	Виконано
2.	Робота над вступом	березень 2024 р.	Виконано
3.	Робота над першим розділом	квітень-травень 2024 р.	Виконано
4.	Робота над другим розділом	липень-серпень 2024 р.	Виконано
5.	Написання висновків	вересень 2024 р.	Виконано
6.	Передзахист	жовтень 2024 р.	Виконано
7.	Одержання відгуку та рецензії	листопад 2024 р.	Виконано
8.	Нормоконтроль	листопад 2024 р.	Виконано

Студент _____ Орловська Л.С.

Керівник роботи (проекту) _____ Гредінарова О.М.

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ Неманежина А.О.

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 76 сторінок, 2 таблиці, 7 рисунків, 60 джерел, 3 додатка.

Об’єкт дослідження – почуття справедливості та уявлення про правосуддя.

Предмет дослідження – взаємозв’язок між переживанням почуття справедливості та уявленнями про правосуддя.

Мета дослідження – визначити та проаналізувати взаємозв'язок між суб'єктивним переживанням почуття справедливості та об'єктивними уявленнями про правосуддя, а також виявити, яким чином ці уявлення впливають на якість життя людей та їх довіру до правової системи та її функціонування.

Гіпотеза: Існує взаємозв'язок між переживанням почуття справедливості та уявленнями про правосуддя: чим більш розвинене почуття справедливості в особистості, тим більш вимогливі та диференційовані її уявлення про правосуддя. Зокрема, суб'єктивне сприйняття справедливості впливає на довіру до правових інститутів та оцінку судових рішень.

Методи дослідження: теоретичні – аналіз літератури, систематизація, узагальнення та інтерпретація зібраних даних. Емпіричні: методика «Особистісний опитувальник Айзенка»; методика «Діагностика рівня емпатії» (автор В. Бойко); опитувальник «Справедливість та правосуддя». Методи обробки даних – кількісний (що стосується даних у відсотках і виявлення тенденцій) та якісний аналіз (окремих відповідей респондентів).

Наукова новизна полягає у здійснені комплексного дослідження, яке поєднує психологічні аспекти переживання почуття справедливості з правовими уявленнями про правосуддя, що дозволяє глибше зрозуміти вплив морально-психологічних факторів на сприйняття правових інститутів. Встановлено, що соціокультурні умови, особистий досвід та рівень правової свідомості є ключовими факторами формування уявлень про правосуддя. Це уточнює існуючі моделі правової поведінки громадян.

Галузь використання: дисципліни соціальної психології, філософія, право та етика.

СПРАВЕДЛИВІСТЬ, ПРАВОСУДДЯ, МОРАЛЬ, ПРАВО, ЕМПАТІЯ, ПОЧУТТЯ, ПРОФЕСІЙНА ДЕФОРМАЦІЯ.

SUMMARY

Orlovska L.S. «The relationship between experiencing a sense of justice and ideas about justice»

The qualifying work consists: 76 pages, 2 tables, 7 figures, 60 sources, 3 appendices

The qualifying work gives a theoretical survey and describes the experimental research of the relationship between the experience of a sense of justice and perceptions of justice.

The master thesis is composed of 2 chapters, each of which is dedicated to the relevance of studying the relationship between the experience of a sense of justice and perceptions of justice.

The research object: a sense of fairness and a concept of justice.

The research subject: the relationship between experiencing a sense of fairness and perceptions of justice.

The research goal: to identify and analyze the relationship between the subjective experience of a sense of justice and objective perceptions of justice, as well as to identify how these perceptions affect people's quality of life and their trust in the legal system and its functioning.

The research tasks are:

- Analyze psychological concepts of justice and legal justice.

- Identify factors that influence the formation of ideas about justice and justice

- Develop and conduct an empirical study of the relationship between the sense of justice and attitudes towards justice.

- Develop recommendations for organizing a psychological program to increase the sense of justice and understanding of justice.

Chapter 1 "Theoretical and methodological foundations of the study of justice and fairness presents justice in the historical aspect of philosophy and psychology. It also examines the relationship between the concepts of justice and fairness.

Chapter 2. Empirical study of the relationship between the sense of justice and the perception of justice, here the organization and methodology of the study are described.

Recommendations are given for the organization of a psychological program to increase legal awareness and understanding of justice.

In modern society, issues of fairness and justice are the basis of social stability, the formation of citizens' trust in state institutions and ensuring their psychological well-being. Problems associated with the subjective perception of legal decisions as unfair are the cause of frustration, social tension and alienation from legal institutions. Theoretical and methodological aspects. Theoretical analysis made it possible to highlight key approaches to defining the concepts of "fairness" and "justice" in historical, psychological and legal aspects. It was found that ideas about justice are formed under the influence of socio-cultural factors, individual experience and the level of legal awareness.

The results of the empirical study confirmed the existence of a relationship between the sense of justice and perceptions of justice. It was established that the more developed a person's sense of justice is, the more differentiated his ideas about justice are. In particular, an increased level of sense of justice is positively correlated with trust in legal institutions and the ability to objectively evaluate judicial decisions.

Key words: justice, morals, law, empathy, feeling, professional deformation

ЗМІСТ

ВСТУП…..……8
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ ТА ПРАВОСУДДЯ……..……....11
1.1. Справедливість в історичному аспекті філософії та психології……11
1.2. Психологічні аспекти почуття справедливості……...21
1.3. Уявлення про правосуддя у юридичній науці…….29
1.4. Взаємозв’язок уявлення про справедливість та правосуддя……..39
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ’ЯЗКУ ПОЧУТТЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ ТА УЯВЛЕНЬ ПРО ПРАВОСУДДЯ……..……48
2.1. Організація та методи дослідження……..……48
2.2. Результати емпіричного дослідження та аналіз взаємозв'язку почуття справедливості та уявлень про правосуддя……52
2.3. Рекомендації щодо організації психологічної програми для підвищення почуття справедливості та розуміння правосуддя…….62
ВИСНОВКИ……..…….69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…….72
ДОДАТКИ……..77

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасному суспільстві питання справедливості та правосуддя набувають особливого значення, оскільки вони впливають на соціальну стабільність, рівень довіри громадян до інституцій та психологічне благополуччя особистості. Відчуття справедливості є важливим елементом моральної свідомості, яке визначає, як люди оцінюють свою взаємодію з іншими, державними інститутами та суспільством загалом. Одночасно, правосуддя виступає гарантом дотримання прав і свобод, що має забезпечувати відчуття безпеки й довіру до правової системи. Однак у реальному житті правові рішення не завжди сприймаються як справедливі, що породжує фрустрацію, соціальне напруження та відчуження громадян від правових інституцій.

Дослідження взаємозв'язку між переживанням почуття справедливості та уявленнями про правосуддя є важливим для розуміння того, як психологічні переживання впливають на ставлення до правових інститутів і соціальних норм. В умовах зростання соціальних конфліктів, недовіри до судової влади та громадянських протестів, вивчення цих питань стає актуальним як для психології, так і для права та соціології. Адже суб'єктивні уявлення про справедливість можуть не лише впливати на оцінку судових рішень, але й на поведінкові реакції людей, такі як схильність до протестів або уникання правових механізмів захисту своїх прав.

Таким чином, актуальність даного дослідження зумовлена необхідністю знайти шляхи підвищення довіри до системи правосуддя через глибше розуміння психологічних аспектів сприйняття справедливості. Це дослідження також сприятиме розробці рекомендацій для правових інституцій та психологів з метою мінімізації розриву між суб'єктивними очікуваннями громадян та об’єктивними нормами правосуддя, що має важливе значення для підтримки суспільної злагоди та ефективного функціонування державних інститутів.

Об’єкт дослідження – почуття справедливості та уявлення про правосуддя.

Предмет дослідження – взаємозв’язок між переживанням почуття справедливості та уявленнями про правосуддя.

Мета дослідження – визначити та проаналізувати взаємозв'язок між суб'єктивним переживанням почуття справедливості та об'єктивними уявленнями про правосуддя, а також виявити, яким чином ці уявлення впливають на якість життя людей та їх довіру до правової системи та її функціонування.

Гіпотеза: Існує взаємозв'язок між переживанням почуття справедливості та уявленнями про правосуддя: чим більш розвинене почуття справедливості в особистості, тим більш вимогливі та диференційовані її уявлення про правосуддя. Зокрема, суб'єктивне сприйняття справедливості впливає на довіру до правових інститутів та оцінку судових рішень.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати психологічні концепції справедливості та юридичні правосуддя.
2. Визначити чинники, що впливають на формування уявлень про справедливість та правосуддя
3. Розробити та провести емпіричне дослідження зв’язку між почуттям справедливості та ставленням до правосуддя.
4. Розробити рекомендації щодо організації психологічної програми для підвищення почуття справедливості та розуміння правосуддя

Методи дослідження: теоретичні – аналіз літератури, систематизація, узагальнення та інтерпретація зібраних даних. Емпіричні: методика «Діагностика рівня емпатії» (автор В. Бойко); опитувальник «Справедливість та правосуддя». Методи обробки даних – кількісний (що стосується даних у відсотках і виявлення тенденцій) та якісний аналіз (окремих відповідей респондентів).

Наукова новизна полягає у здійснені комплексного дослідження, яке поєднує психологічні аспекти переживання почуття справедливості з правовими уявленнями про правосуддя, що дозволяє глибше зрозуміти вплив морально-психологічних факторів на сприйняття правових інститутів. Встановлено, що соціокультурні умови, особистий досвід та рівень правової свідомості є ключовими факторами формування уявлень про правосуддя. Це уточнює існуючі моделі правової поведінки громадян.

Доведено, що переживання почуття справедливості впливає не лише на ставлення до конкретних судових рішень, але й на загальний рівень довіри до правової системи. Це має значення для розуміння причин недовіри до інституцій влади та розробки механізмів її підвищення. Запропоновано авторський опитувальник та підходи для вимірювання взаємозв'язку між почуттям справедливості та уявленнями про правосуддя, що може стати основою для подальших досліджень у цій галузі.

Таким чином, дослідження має як теоретичну, так і практичну значущість, відкриваючи нові можливості для інтеграції психологічних і правових підходів до розв'язання соціальних проблем.

Структура кваліфікаційної роботи магістра. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел з 60 найменувань та 3 додатків. Загальний обсяг роботи становить 87 сторінок, список використаних джерел нараховує 60 найменувань. Робота мість 2 таблиці та 7 рисунків.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ ТА ПРАВОСУДДЯ

1.1. Справедливість в історичному аспекті філософії та психології

Поняття справедливості, є одним з найскладніших і найбільш емоційно завантажених у сфері повсякденного життя. Несправедливість сприймається людиною гостріше за несвободу чи нерівність. Справедливість, поряд з добром, є одним з найдавніших ідеалів людства. У своїх висловлюваннях люди постійно апелюють до понять добра і зла, справедливості та несправедливості. Важливо підкреслити, що поняття справедливості не існує поза соціумом, воно виникає лише в контексті спільної діяльності людей. Однак, хоча філософи прагнуть раціонально осягнути це поняття, справедливість, ймовірно, має свої корені не в світлих глибинах свідомості, а в темних надрах психіки, проявляючись у негативних емоціях. Можливо, справедливість тісно пов'язана з таким фундаментальним людським почуттям, як заздрість. Іншими словами, заздрість можна розглядати як своєрідний генезис поняття справедливості.

Необхідно зазначити, що процес вивчення відбувався, у першу чергу, в площині філософії та права [41]. Як відомо, етимологія терміну «справедливість» походить від слова «право» (правий, правда), а в латинській мові позначається «justitia» (справедливість) – від «jus» (право). Від свого початку застосування у філософії поняття справедливість трактувалося як «сущий світоустрій», духовна основа історії. Латинські терміни «justice» або «justitia», які мають спільний корінь «jus», також тлумачаться, як об’єднання людей за допомогою адекватного (відповідно до закону) ставлення один до одного. Той самий корінь «just», що є в терміні «justice» («справедливість»), в англійській мові означає «інтегруватися» чи «об’єднуватися» [2]. Отже,

справедливість – це об’єднання людей на основі адекватного ставлення один до одного, що є регулятором взаємодії між людьми.

У давнину, замість встановлення універсальних моральних норм, більша увага приділялася виправданню вже існуючих нерівностей та жорстокостей. Яскравий приклад цього – кастова система в Стародавній Індії. Вона виникла в результаті боротьби за владу між різними соціальними групами, коли панівні класи жерців, воїнів та землеробів підкорили інші верстви населення. Для легітимізації такого стану речей була створена релігійна ідеологія, яка проголошувала, що кастовий поділ є божественним порядком, встановленим творцем світу Брахмою. Таким чином, жорстока експансія одних груп над іншими отримала релігійне обґрунтування і стала незмінною частиною соціальної структури

Згідно з поглядами Конфуція , кожна людина відповідальна за стан справ у державі, оскільки принцип справедливості реалізують саме громадяни [3, 14]. Тим не менше Конфуцій уважав, що справедливість полягає у тому, що кожна людина має поводитися згідно зі своїм статусом. Ще одним наріжним каменем справедливості у вченні китайського філософа став принцип взаємності, який полягав у тезі не робити іншим те, що людина не хоче, щоб робили їй.

Визначення справедливості у більш звичному нам розумінні зародилося в античній Греції, а саме в Афінах, які на відміну від деяких інших полісів мали демократичний лад.

Дати точне визначення справедливості досить складно, можна звернутися до філософів, які приділяли цій проблемі особливу увагу, таких як Сократ, Платон, Арістотель.

Платон у своєму творі «Держава» розмірковує про сенс справедливості, але починається розмова зі спроби визначити, яка це справедлива людина. Тривають дискусії в компанії із 5-ти допитливих греків у будинку поета Кефала в місті Пірей [26, 8]. У процесі дискусії Сократ переконується в тяжкості визначення, що таке справедлива людина. І тоді він пропонує розглянути, що таке справедливість у державах, оскільки справедливість буває властива як

окремій людині, так і цілій державі: «... дослідження, за яке ми взялися, – справа надзвичайно важлива, вона, як мені здається, вимагає людей із гострим зором. Ми ж, очевидно, не надто вправні, – додав я, – щоб зробити такий розгляд, це ніби змушувати людину з не дуже добрим зором прочитати здалеку дрібно написані літери, а потім раптово когось осяйне, що ті самі літери в інших місцях бувають більші, у більших написах. Я гадаю, що це була просто знахідка, спочатку прочитати більші, а потім так само дослідити літери менші, якщо це одне й те ж» [26, 53]. На думку Сократа, як головного героя діалогів Платона, держава в порівнянні з людиною більша від однієї людини, а тому і справедливість, можливо, більша в більшому, і її легше там вивчати [26, 53].

На відміну від Платона, Арістотель виділяє декілька видів справедливості. Він розрізняє справедливість одвічну, незмінну й тимчасову, змінну, узаконену [2, 193]. Перша як постійно однакова не має різновидів; а останній різновид справедливості як змінний Арістотель ділить ще на три різновиди:

1) справедливість розподільчу - у державі кожен громадянин отримує певні блага, які його цікавлять, але отримує їх стільки, скільки дадуть інші згідно з його доброчесністю [2, 199]. Вона визначається в геометричній пропорції: наскільки більша гідність, настільки більший і добробут; і наскільки менша гідність, настільки ж менший і добробут [25, 225].

2) справедливість зрівнювальну - носить індивідуальний характер і стосується відносин між окремими людьми. Якщо, наприклад, майно одного зросло на певну суму внаслідок викрадення з іншого майна, а розкрадене майно зменшилося на цю ж цифру, то справедливість зрівнювальна вимагає, щоб із майна викрадача було взято стільки, скільки він викрав, і було додано до розкраденого майна [25, 391].

3) справедливість поблажливу - що загальні закони, незважаючи на свою всеохопність, не можуть передбачити кожну конкретну життєву ситуацію. Ця справедливість досягає того, що закон перестає бути формальним. [25, 396].

Згідно з Арістотелем, розподіл справедливості в суспільстві має логічне обґрунтування: кожна людина повинна мати певний рівень добробуту. При цьому, обсяг прав на більшу чи меншу частку цього добробуту, на думку філософа, залежить від доброчестності (моральних якостей) людини, її досягнень та заслуг або ж від сукупності цих факторів.

Цицерон, розвиваючи ідеї своїх попередників, надав поняттю справедливості більш універсального характеру. Якщо Платон і Аристотель пов'язували справедливість з життям полісу, то Цицерон розширив це поняття, зробивши його індивідуальним правом кожної людини, незалежно від її соціального статусу. Такий підхід зробив ідею справедливості більш актуальною для сучасного світу.

У Середньовіччі філософія була тісно пов'язана з релігією. Аврелій Августин вважав, що справедливість є божим даром і досягається лише в ідеальній державі, якою править Бог. Томас Аквінський, у свою чергу, пов'язував справедливість з людськими чеснотами, поділяючи їх на розумові, моральні та богословські. Теолог відносив справедливість до моральних чеснот і зазначав, що справедливість виражається через ставлення людей один до одного. Як і А. Аврелій, Т. Аквінський уважав, що абсолютної справедливості в людському світі немає [44, 643].

Епоха Відродження стала переломною в історії людства, оскільки саме тоді відбулося радикальне переосмислення ролі людини у світі. Мислителі цього періоду зробили акцент на людині, її можливостях та місці у Всесвіті. Цей антропоцентричний поворот був тісно пов'язаний з бурхливим розвитком різних сфер життя: науки, мистецтва, економіки. Паралельно з цим зростанням відбувалося розшарування суспільства, що призвело до посилення соціальної нерівності. Однак, водночас, зароджувалося розуміння природних прав людини та необхідності забезпечити рівність можливостей для всіх. Зростання числа людей, зайнятих розумовою працею, сприяло формуванню ідеї загального блага, заснованого на справедливості.

Відмінною рисою філософії Нового часує реакція на досить авторитарні концепції справедливості, права і закону. Зокрема, Т. Гоббс зазначав, що справедливість (дотримання угод) є правилом розуму, що забороняє нам робити щось згубне для нашого життя [22; 12].

Ідеї епохи Відродження про природний закон, як фундаментальний принцип буття, знайшли своє відображення у новому розумінні справедливості. Філософи цього періоду, зокрема Томас Гоббс, розглядали справедливість як результат свідомого вибору людини, яка, усвідомлюючи необхідність співіснування з іншими, дотримується угод та правил. За Гоббсом, дотримання цих угод є не просто соціальною нормою, а природним інстинктом самозбереження.

Реформація та Контрреформація, зі своїм акцентом на індивідуальній вірі та відповідальності, значно вплинули на розвиток концепції справедливості. Виникла потреба у формулюванні універсальних принципів, які б регулювали відносини між людьми, незалежно від їхніх соціальних та релігійних відмінностей. Цей період ознаменувався пошуком таких універсальних моральних законів, які б забезпечували справедливість для всіх.

Епоха Нового часу, особливо періоди Реформації та Контрреформації, ознаменувалася радикальним переосмисленням фундаментальних принципів людського співіснування. Мислителі того часу активно шукали універсальні основи моралі та права, які б забезпечили справедливість для всіх людей, незалежно від їхнього соціального статусу, походження чи релігійних переконань. Цей пошук був зумовлений як бурхливим розвитком суспільства, так і бажанням подолати середньовічні уявлення про суспільний лад, засновані на ієрархії та привілеях.

Д. Юм уважав справедливість невіддільною від життя у суспільстві. Філософ зазначав: «Якби люди жили поза суспільством, власність не була б відома, і ні справедливість, ні несправедливість ніколи б не існували». Підтримувати справедливість у суспільстві є завданням держави [44, 138].

Цей філософ радикально переосмислив поняття справедливості, відкинувши традиційні підходи, засновані на релігійних догматах або абстрактних соціальних контрактах. Він стверджував, що справедливість не є даною згори, а є результатом еволюції людського суспільства та виникає з практичних потреб людей. За його баченням, правові норми не є чимось зовнішнім, нав'язаним суспільству, а є внутрішнім його атрибутом, що випливає з необхідності забезпечити порядок і стабільність у спільному житті.

Представник німецької класичної філософії І. Кант запропонував розглядати два види справедливості – моральну і правову. Філософ уважав, що людина може робити добро не лише заради корисливих міркувань, а й заради самої ідеї добра. Моральність можлива лише за умови, якщо людина робить цей вибір добровільно за відсутності будь-якого тиску чи страху [44, 267].

Цей філософ радикально переосмислив поняття справедливості, відкинувши традиційні підходи, засновані на релігійних догматах або абстрактних соціальних контрактах. Він стверджував, що справедливість не є даною згори, а є результатом еволюції людського суспільства та виникає з практичних потреб людей. За його баченням, правові норми не є чимось зовнішнім, нав'язаним суспільству, а є внутрішнім його атрибутом, що випливає з необхідності забезпечити порядок і стабільність у спільному житті.

Оскільки І. Кант уважав справедливість категоричним імперативом, для її розуміння він застосовував три основні формулювання:

1) «дій тільки згідно з такою максимрю, керуючись якою ти водночас можеш побажати, щоб вона стала загальним законом»;

2) «золоте правило» – не робити іншим нічого такого, що ти сам не хотів би зазнати з боку інших;

3) «дій так, щоб ти завжди ставився до людства й у своїй особі, і в особі всякого іншого також як до мети і ніколи не ставився б до нього тільки як до засобу» [44, 267].

Кант зробив значний внесок у розуміння справедливості, розширивши її межі за рамки індивідуальної моралі. Він доводив, що справедливість є

багатовимірним поняттям, яке охоплює не лише моральні відносини, а й соціальні, економічні, політичні та юридичні аспекти життя суспільства.

Г.В. Ф. Гегель розвинув цю ідею, тісно пов'язавши справедливість зі свободою. Для Гегеля, конституція є найвищим вираженням справедливості, оскільки вона дозволяє індивідам реалізувати свою свободу в рамках загального блага. На відміну від Канта, який акцентував увагу на абстрактних моральних категоріях, Гегель розглядав моральність як динамічний процес, який формується історично та відображає дух народу.

Джон Ролз, американський філософ, його концепція справедливої держави має певні паралелі з ідеями Платона, хоча й розвивається в сучасних соціально-філософських контекстах. Ролз запрошує нас уявити унікальну ситуацію: група людей, позбавлена будь-якої інформації про своє соціальне становище, збирається разом для обговорення принципів справедливої організації суспільства. У цьому гіпотетичному експерименті ніхто не знає свого соціального походження, матеріального стану або інших індивідуальних характеристик. Головне їхнє завдання – це запропонувати принципи справедливості. Таким чином, завдання яке ставить Джон Ролза перед своєю групою, – це побудувати, як він пише, добре організоване суспільство [56, 37].

Джон Ролз стверджує, що справедливість не допускає жодних виключень, навіть якщо б вони могли забезпечити більшу кількість задоволених людей. За його концепцією, неможливо виправдати обмеження свободи одних заради більшого добробуту інших, навіть якщо таких "інших" більшість. Справедливість вимагає, щоб рівність у правах та свободах була невід'ємною характеристикою будь-якого суспільства. При цьому, Ролз підкреслює, що ці права не є предметом торгу, їх не можна обміняти на інші блага чи підкорити волі більшості.

Єдине, що виправовує застосування хибної теорії, – відсутність кращої. Точно так і несправедливість стає терпимою лише тоді, коли вона є умовою уникнення ще більшої несправедливості [14, 60].

Центральною концепцією філософії Джона Ролза є так звана "початкова позиція". Це уявний стан, в якому люди обирають принципи справедливості, не маючи жодної інформації про своє майбутнє соціальне становище, таланти чи переваги. Такий підхід, відомий як "покривало невідання", дозволяє уникнути суб'єктивних упереджень і забезпечує об'єктивність у виборі принципів суспільного ладу. Завдання полягає в тому, щоб розробити такі правила, які б були справедливими для всіх членів суспільства, незалежно від того, чи вони опиняться в ролі багатих чи бідних, талановитих чи обділених.

Суспільство, на думку Джона Ролза, тоді добре організоване, коли воно не тільки створене для надання благ людям, але й коли воно ефективно само розвивається завдяки концепції справедливості. У такому суспільстві кожний громадянин знає (і визнає за належне), що всі інші члени суспільства визнають і приймають одні й ті ж принципи справедливості [14, 60].

Психологія робить значний внесок у вивчення справедливості, хоча й опосередковано. Замість прямого дослідження поняття справедливості, психологи вивчають пов'язані з ним психологічні процеси: сприйняття справедливості, реакції на несправедливість та мотивацію до справедливої поведінки. Це дозволяє краще зрозуміти, як формуються наші уявлення про справедливість і як вони впливають на нашу соціальну взаємодію.

Так, справедливість стала предметом вивчення представниками біхевіоризму. Як відомо, в основі цього напряму лежить експериментальне/емпіричне вивчення поведінки, а основною формулою є «стимул – реакція» [3].

Р. Г'юсман та Дж. Гетфілд стверджували, що люди оцінюють справедливість своїх взаємин з іншими, порівнюючи власний внесок у ці відносини з тим, що вони отримують натомість. Іншими словами, люди прагнуть до балансу між тим, що вони вкладають у відносини, і тим, що отримують від них. Оцінюючи свої взаємини з іншими, люди можуть дійти одного з трьох висновків: їх недооцінюють, їх переоцінюють або ж їхній внесок

відповідає отриманій винагороді. Саме останній випадок сприймається як справедливий.

Біхевіоризм, зосереджуючись на спостережуваній поведінці, розглядає справедливість виключно крізь призму матеріальної винагороди. За цією теорією, справедливий розподіл – це коли винагорода прямо пропорційна зусиллям. Таким чином, біхевіоризм спрощує поняття справедливості, зводячи його до питання матеріального стимулювання. Хоча цей погляд має певні спільні риси з поглядами Аристотеля, який також пов'язував справедливість з пропорційністю, біхевіоризм ігнорує важливіші аспекти справедливості, такі як соціальні відносини, моральні цінності та справедливий розподіл не лише матеріальних благ, а й можливостей та прав.

Гуманістична психологія на відміну від біхевіоризму розглядає людину як унікальну, неповторну особистість, основними мотивами, рушійними силами і детермінантами особистісного розвитку якої є прагнення до усвідомлення власних можливостей, прагнення до самореалізації, самовираження, самоактуалізації, до здійснення життєвих цілей і осягнення сенсу власного існування [42].

А. Маслоу у своїх дослідженнях виділив особливий вид потреб, які він назвав метапотребами. До них належать прагнення до добра, справедливості, краси та істини. Маслоу вважав, що ці потреби є невід'ємною частиною людської природи, тобто вони закладені в нас біологічно. Коли ці потреби не задовольняються, людина може відчувати глибокий внутрішній дискомфорт, що проявляється у вигляді так званих метапатологій. Симптомами таких розладів можуть бути цинізм, апатія, відчуження від інших людей та від самого себе.

Тобто А. Маслоу вважав, що справедливість для людини є невід’ємною цінністю і потребою для реалізації. Із точки зору вченого, прогресивний розвиток суспільства відбувається не революційним шляхом і не завдяки соціальним перетворенням, а через задоволення гуманістичних потреб людини, до яких належить справедливість [31, 321].

Аналізуючи дослідження справедливості в психології другої половини XX – початку XXI століття, можна виявити кілька основних напрямів, які відрізняються об’єктом дослідження, методами та сферами інтересу науковців.

Свого часу Дж. Адамсом була розроблена теорія еквівалентної справедливості, яка об’єднала теоретико-емпіричні напрацювання з багатьох сфер соціально-психологічного знання, у тому числі теорії когнітивного дисонансу, соціального обміну та відносної депривації, і залишалася, незважаючи на критику, такою, що запропонувала одну з головних соціально-психологічних моделей справедливості, на яку орієнтувалися науковці [5]. Згідно з вихідними положеннями теорії, особистість, спираючись на власне світосприйняття, оцінює співвідношення отриманої власної винагороди за докладені зусилля та міру винагороди, що отримали інші, докладаючи подібні зусилля. Несправедливістю вважається отримання іншим більшої винагороди, що супроводжується значним психологічним напруженням. Дещо з інших позицій розглядав справедливість М.М. Слюсаревський – як невід’ємний компонент соціальної системи [38].

На думку дослідників, поняття справедливості відіграє центральну роль у свідомості людини, формуючи її погляди та поведінку. Саме через призму справедливості ми оцінюємо світ навколо себе, визначаємо, що є правильним, а що ні. Коли справедливість виступає для людини внутрішнім мотивом, це свідчить про її зрілість та чітку життєву позицію. Прагнучи до справедливості, людина свідомо обирає, як діяти в різних ситуаціях, спираючись на власні моральні принципи. Вона оцінює вчинки з точки зору їхньої відповідності цим принципам, виправдовує або засуджує їх, виходячи з власних внутрішніх переконань.

Подібна позиція є суб’єктною, а тому адаптивною, бо має можливість ураховувати специфіку ситуації, здійснювати свідомий вибір у ній [43].

Отже, до висновку зазначимо, глибокий аналіз філософських і психологічних концепцій справедливості вказує на її фундаментальну роль у структурі людського суспільства. Незважаючи на різноманіття підходів до

розуміння справедливості, її значення як основної моральної цінності, що регулює соціальні взаємодії, залишається незмінним. Багаточисельні дослідження свідчать про складність і багатогранність цього поняття, яке протягом історії зазнавало значних трансформацій. Вивчення еволюції поглядів на справедливість від давніх часів до сьогодення дозволяє простежити, як змінювалося наше розуміння справедливості під впливом різних соціальних, культурних та історичних факторів. Перспективним напрямком подальших досліджень є вивчення психологічних механізмів, що лежать в основі сприйняття справедливості. Зокрема, важливо з'ясувати, як формується почуття справедливості в процесі розвитку людини, які фактори впливають на його становлення і як воно проявляється в поведінці індивідів.

1.2. Психологічні аспекти почуття справедливості

Психологія почуття справедливості охоплює широкий спектр емоційних, когнітивних і соціальних аспектів, які визначають наше сприйняття справедливого і несправедливого в різних життєвих ситуаціях. Це почуття є центральним для розуміння людської поведінки, особистих переконань та соціальної динаміки.

Справедливість, поряд із гідністю та свободою, є смисложиттєвою цінністю, яка формує світогляд і світовідчуття людини, слугує ключовою умовою та базовим принципом побудови суспільства, людських взаємин і самої людської сутності.

Ця цінність впливає на ціннісно-смислові орієнтири та ідеали, які формуються у процесі становлення особистості. Вона виникає у спільній діяльності й взаємодії людей, ґрунтуючись на моральних засадах конкретного суспільства, ставленні до особистості, визнанні її прав та потреб. Уявлення про справедливість як смисложиттєву цінність формується в результаті розвитку суспільства, демократизації його основ, усвідомлення людиною свого існування й місця в ньому, уміння зіставляти минуле й теперішнє,

співвідносити власні потреби, інтереси та прагнення, а також відстоювати свої права.

Справедливість визначає відносини між людьми, їхні взаємні обов'язки, відповідальність, розподіл ресурсів і благ, а також акцентує увагу на ставленні до кожної конкретної особистості. Утвердження справедливості як смисложиттєвої цінності супроводжується глибокими емоційними переживаннями та визнанням важливості особистості й її ролі в суспільстві.

Ця цінність є фундаментальною основою, яка пронизує всі сфери людського життя: політичну, економічну, правову, родинну, особистісну та інші.

Справедливість уособлює уявлення про спільне життя людей на засадах гуманізму, рівності, гармонізації інтересів і потреб, а також спільної відповідальності.

Справедливість не стає внутрішньою цінністю особистості миттєво. Спочатку зазначені вище суспільні норми існують як зовнішні настанови, які поступово трансформуються у внутрішні переконання. У результаті цього формуються відповідні внутрішні цінності, які закладаються в основу моральної свідомості особистості. Г. Оллпорт такий процес називав трансформацією «категорії знання» (норм справедливості) в «категорію значущості» (справедливості як такої). Згідно поглядів дослідника, «категорії значущості» виникають тоді, коли суб'єкт самостійно усвідомлює зміст «категорій знання». Слово «цінність» для Г. Оллпорта синонімічне словосполученню «особистісний зміст» [55, 133].

Цінності, такі як чесність, справедливість, повага, ввічливість та інші, з якими людина знайомиться ще в дитинстві, поступово перетворюються у її свідомості на внутрішні установки. Дотримання цих установок стає життєвим правилом. Вони інтегруються у структуру особистості, стаючи її невід'ємною частиною і стимулом до справедливої поведінки.

Справедливість як цінність на рівні індивідуальної свідомості виявляється у потребнісно-мотиваційній сфері особистості. Дослідники Г.Л.

Будінайте, М.С. Яницький та інші вважали, що особистісні цінності такого змісту знаходяться на перетині потребнісно-мотиваційної сфери і моральної свідомості особистості, виступаючи при цьому регулятором поведінки [5].

У зв'язку з цим вітчизняний учений М.М. Слюсаревський розглядав ціннісну регуляцію поведінки особистості як внутрішньо вмотивовану [38].

Мотивація діяти справедливо, яка включає мотиви справедливості, потреби, різні ситуативні фактори, що детермінують поведінку, виявляється в сукупності спонукальних факторів, які визначають активність особистості та спрямованість її діяльності [59],[60].

Справедливі дії однієї з них забезпечуються наявністю в суб'єкта цінності справедливості, яка лежить в основі його внутрішньої мотивації.

Здійснивши своє дослідження проблеми мотивації справедливості, вчений Г. Рейс дійшов висновку, що існує два полюси правил, дотримання яких закладається у мотив особистості діяти, на її думку, справедливо: правила, які відображають індивідуалістичну, матеріально-статусну орієнтацію особистості; і правила, які тяжіють до колективістичної, міжособистісної орієнтації, що визначається як моральна.

Здатність людини вдаватися до справедливих дій задається не тільки її спрямованістю на норми справедливості чи сформованістю моральної мотивації. Важливу роль у цьому явищі відіграє достатній рівень когнітивного розвитку особистості, перш за все мислення [51].

Розуміння справедливості в процесі онтогенезу формується поступово. На ранніх етапах життя дитина стикається з різними явищами, які через її когнітивний і соціальний розвиток поступово сприяють усвідомленню справедливості як цінності. Ця цінність стає складовою частиною моральної свідомості особистості та мотивує її поведінку. До моменту, коли дитина починає мислити в категоріях справедливості чи несправедливості, її стосунки зі світом людей, представленим найближчими дорослими, регулюються через механізми винагороди, схвалення або покарання.

О. Вишневський, звертає увагу на загострене почуття справедливості у дітей вважаючи її найбільшою проблемою виховання ,через певні маніпулювання цією цінністю. Визначаючи справедливість, як аксіому духовності, характеристику людяного в людині [10].

«Якщо справедливість порушено і відновити її ми не в змозі, то усвідомлення цього гнітить нас, як усвідомлення безправ'я, порушує наш внутрішній світ і нерідко штовхає на дії, яким не повинно бути місця у міжособових стосунках» [6].

У дошкільному віці дитина проходить шлях від задуму до реалізації: засвоєна модель справедливого ставлення до інших знаходить своє відображення у схожих ситуаціях взаємодії з однолітками. Моральні стандарти, якими керується дошкільник, формують основу його моральної свідомості.

У молодшому шкільному віці, згідно з дослідженнями Ж. Піаже, мислення дитини переходить від доопераційного рівня до рівня конкретних операцій. Учений зазначав, що інтелектуальний розвиток дитини тісно пов'язаний із способом засвоєння знань, носієм яких виступає дорослий (учитель), який володіє сформованим інтелектом і теоретичним мисленням. О.В. Скрипченко підкреслював, що в цей період у дітей розвивається здатність встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між об'єктами пізнання [37].

У підлітковому віці у зростаючої особистості формується здатність глибше усвідомлювати сутність моральних явищ через критичне переосмислення їх змісту, засвоєного раніше. З'являється підвищена чутливість до проявів несправедливості. Водночас виникає готовність до усвідомлення сутності моральних явищ, їх переоцінки та свідомого вибору на користь певних цінностей. У цьому віці розвиток формального мислення дає змогу особистості аналізувати явища та робити судження, не обмежуючись прив'язкою до конкретної ситуації [37].

У юності відбувається цілеспрямоване та повністю усвідомлене засвоєння етичних знань. Когнітивний розвиток у цей період сприяє формуванню здатності до філософських міркувань. Явища реальності отримують у

свідомості юної особистості теоретичні пояснення та логічні обґрунтування. Завдяки розвитку дедуктивно-гіпотетичного мислення молоді людина здатна заздалегідь прогнозувати можливі результати своїх взаємин із оточенням. Згодом ці прогнози підтверджуються або спростовуються у процесі реальної соціальної взаємодії [37].

З здобутками когнітивного розвитку та можливістю адекватно оцінювати соціальну взаємодію людина розпочинає доросле життя, в якому постійно стикається з необхідністю розуміти власну позицію відносно справедливості ситуації.

Справедливе рішення передбачає здатність людини узгодити свої інтереси з інтересами інших, не завдаючи шкоди жодній стороні. Цей процес залежить від особистісних якостей людини. Для справедливої поведінки важливі як мотивація діяти неупереджено, так і такі риси характеру, як колективізм, співпереживання та щирість. Натомість егоїзм, заздрість та інші негативні якості заважають побудові довірливих стосунків і ухваленню справедливих рішень. Гуманність щодо інших людей, здатність до взаємопроникнення не тільки на індивідуальному, але й всезагальному рівні зумовлюється наявністю культурного елемента характеру [21].

В.О. Семиченко розглядала характер як своєрідний індикатор для оцінки структури особистісних якостей конкретної людини, пояснюючи це тим, що він одночасно є і умовою, і результатом формування особистості [35].

Коли людина прагне ухвалити справедливе рішення, вона одночасно намагається узгодити свої дії з іншими так, щоб нікому не завдати шкоди. Цей процес тісно пов'язаний з її особистісними якостями. За розумінням вітчизняних психологів, справедлива поведінка – це гармонійне поєднання мотивації та вчинків, змісту та форми. Щоб діяти неупереджено, людині необхідні не лише добрі наміри, але й такі риси характеру, як колективізм, співпереживання, відкритість, щирість та правдивість. Натомість такі негативні якості, як егоїзм, заздрість, упередженість та зухвалість, перешкоджають

побудові здорових стосунків з іншими людьми та ухваленню справедливих рішень.

І.Д. Бех зазначав, що виховувати морально-духовні якості особистості варто через набування досвіду вияву їх протилежних рис. Тому в разі зіткнення особистості з демонстрацією таких негативних рис характеру як егоїзм, заздрість, упередженість, зухвалість, які зумовлюють несправедливість, вона з більшим розумінням і відповідальністю ставитиметься до наявності у себе протилежних якостей, що детермінують її справедливість, яка одночасно є і якістю особистості, і цінністю, і мотиватором [8].

Справедливість у взаєминах людей залежить не лише від внутрішніх факторів, таких як особистісні якості, а й від зовнішніх обставин. Важливим аспектом є те, що справедливість встановлюється в процесі взаємодії двох або більше активних сторін. Кожна зі сторін має свою інформацію, свої цілі та вносить свій внесок у спільну діяльність. Саме в процесі цієї взаємодії і формується уявлення про справедливість.

У психології процесуальні основи справедливості обґрунтовувалися М.Дойчем. Дослідник вважав, що справедливість потрібно визначати не тільки з точки зору дотримання норм розподілу, а й піддаючи аналізу деякі аспекти спілкування, а саме особливості учасника взаємодії, який бере участь у розподілі, його компетентності; стиль і час розподілу; критерії, якими він керується при визначенні внесків об’єкта оцінювання; способи, якими вимірюватимуться внески; особливості прийняття остаточного рішення – індивідуального чи з урахуванням порад інших [53].

Виходячи з нашого бачення справедливості у соціальній взаємодії, ми визначаємо це явище як динамічний процес, особливості перебігу якого можна розглядати з різних сторін [19].

Інформаційний аспект справедливості в соціальній взаємодії виявляється у знанні учасниками норм справедливості, в індивідуальному досвіді накопичення такого знання. Про механізм засвоєння соціальних норм, зразків, цінностей у своєму дослідженні писав А. Бандура [52].

Оцінюючи справедливість взаємодії, люди звертають увагу на те, наскільки учасники дотримуються загальноприйнятих норм справедливості. Ці норми допомагають досягти спільних цілей і задовольнити інтереси кожного учасника. М. Дойч, вивчаючи процеси спілкування, звернув увагу на важливість таких факторів, як: об'єктивність і компетентність особи, яка здійснює розподіл винагороди; чіткі правила оцінки внеску кожного учасника; та прозорий процес прийняття рішень [53].

Джон Адамс виділив шість основних принципів справедливого розподілу ресурсів.

Перший принцип – принцип неупередженості – стверджує, що найбільшу винагороду має отримати той, хто зробив найбільший внесок у спільну справу.

Другий принцип – принцип розподілу за зусиллями – передбачає, що винагорода має відповідати зусиллям, які доклала людина.

Третій принцип – принцип розподілу за здібностями – говорить про те, що більш здібні люди мають отримувати більшу винагороду за позитивні результати та суворіше покарання за негативні.

Четвертий принцип – принцип розподілу за позитивністю особистості – передбачає, що люди з позитивною репутацією мають отримувати більшу винагороду.

П'ятий принцип – принцип розподілу за потребами – стверджує, що найбільшу винагороду мають отримувати ті, хто найбільше в ній потребує.

Шостий принцип – принцип рівності – передбачає рівний розподіл винагород та покарань між усіма учасниками взаємодії [50].

Якщо учасники соціальної взаємодії поінформовані та мають знання згаданих вище норм справедливості, їх стосунки будуть спрямовані на досягнення позитивного результату спільної діяльності та виключатимуть негативні вияви – упередженість, недовіру, зневагу тощо.

Справедлива поведінка особистості зумовлюється рядом спонукань – гуманно ставитися до іншої людини, бути об’єктивним, виявляти неупередженість у соціальних взаємодіях тощо [17].

Мотиваційний аспект справедливості у соціальній взаємодії виявляється в установці її учасників діяти морально, прагненні встановлювати справедливість, переконанні жити за нормами справедливості [60].

Готовність діяти морально і справедливо свідчить про наявність у людини відповідної внутрішньої установки. Це позитивне ставлення до моральних цінностей, яке спонукає до просоціальних вчинків. Прагнення до справедливості пов'язане із задоволенням духовної потреби в чесному спілкуванні. Переконання жити справедливо є частиною світогляду людини і включає знання про моральні норми та їх дотримання.

Оцінюючи, наскільки справедливою є та чи інша ситуація, людина залучає всі свої пізнавальні здібності. Вона активно використовує сприйняття, пам'ять та мислення. Щоб визначити, чи була взаємодія справедливою, людина аналізує весь процес взаємодії від початку до кінця. Вона порівнює дії учасників з існуючими нормами справедливості і на основі цього формує своє судження [50; 59].

Оцінка справедливості відбувається із урахуванням минулого досвіду взаємин, спогадів про психологічний стан її учасників [58].

Процес осмислення взаємодії з іншими людьми передбачає аналіз та синтез вербальних та невербальних проявів учасників спілкування. Цей аналіз здійснюється за допомогою розумових операцій порівняння, узагальнення та конкретизації. При цьому людина спирається на своє розуміння справедливості, яке формується під впливом соціокультурного середовища та його норм.

Теорія когнітивної відповідності вивчає співвідношення оцінки суб’єктом подій та їх попередніх очікувань, що спонукає до формулювання висновку про справедливість процесу. Ступінь досягнення когнітивного балансу встановлюється через аналіз інформації та вирішення суб’єктом протиріч всередині його когнітивної системи, заповненої атитюдами і цінностями.

Л.Фестінгер зазначав, що за умови виникнення дисонансу з'являється невідповідність елементів когнітивної системи людини, і тоді особистість переживає негативні емоції, пов'язані з порушенням справедливості процесу взаємодії [54].

Емоційна сторона справедливості у соціальній взаємодії ґрунтується на оцінюванні її учасниками характеру взаємин і виявляється у переживаннях, які, як зазначав І.Д. Бех, «...є невід'ємним атрибутом відображення світу» [7, 126].

Отже, до висновку зазначимо, що аналіз , що справедливість є не просто абстрактним поняттям, а багатогранним феноменом, який пронизує всі сфери людського життя. Вона виступає не лише як соціальна норма, а й як глибоко особистісна цінність, що формується в процесі соціалізації та визначає ставлення людини до себе і до інших.

Справедливість є результатом складного взаємозв'язку біологічних, соціальних і культурних факторів. Вона формується під впливом виховання, освіти, соціального оточення та особистого досвіду. Справедливість тісно пов'язана з такими поняттями, як мораль, етика, право, і виступає одним з основних регуляторів соціальних відносин.

Власне, розуміння власних або чужих потреб (завдяки емпатії) сприяє виникненню відповідної емоції. Тому говорити про почуття справедливості можна тоді, коли воно є тривалим у часі та відносно стабільним. Якщо людина знаходиться в справедливому середовищі, то це почуття не мало б часто виникати, а якщо у несправедливому – з часом відбувалась би адаптація та несправедливість не сприймалась би так гостро.

1.3. Уявлення про правосуддя у юридичній науці

У процесі визначення поняття правосуддя необхідно керуватися тим, що в англійській мові термін justice визначається як юстиція, правосуддя, справедливість, обґрунтованість [30, 578]. Таким чинном правосуддя і справедливість окреслено одним терміном в англійській мові. Правосуддя

можемо розглядати як остаточну мету органів судової влади, які повинні встановити істину у справі, прийняти обґрунтоване і неупереджене рішення, справедливо вирішити спір, захистити права, свободи та законні інтереси людини [24].

Відповідно до Конституції України, правосуддя здійснюється виключно судами. Однак цей процес не є автоматичним — це складний механізм реалізації права. Те, наскільки ефективно і як саме суди виконуватимуть цю функцію, безпосередньо впливає на рівень довіри до права, реалізацію якого покликана забезпечувати судова система держави. Правосуддя в сучасній Україні – не надумана кабінетна проблема. Суди щороку розглядають мільйони справ. Чи то йдеться про звернення до суду для захисту прав і свобод, чи то про вирішення цивільно-правового чи господарського спору, чи то про кримінальний процес — правосуддя стає водночас процесом і метою, утверджуючись як соціально значуще явище. Людина йде до суду у пошуках правосуддя.

Метою правосуддя є забезпечення неупередженого, справедливого та незалежного судового рішення, однак не всі судові рішення відповідають цим вимогам. Рішення, які не узгоджуються з поняттям «правосуддя» і не задовольняють сторони судового процесу, проходять етапи скасування, оскарження чи зміни. Така ситуація не виникала б, якби всі судові рішення були справедливими.

Почуття справедливості є суб’єктивним сприйняттям людиною ситуації та методів її вирішення. Проте суб’єктивне уявлення про правильне рішення не завжди узгоджується з нормами права та закону. Водночас, лише корегування таких ситуацій не вирішить глибинних проблем правосуддя. Людина, яка звертається до суду, переслідує певну мету, і розуміння цієї мети як правосуддя вимагає з’ясування його сутності — тобто філософії правосуддя.

Визначення предмета філософії правосуддя через певне праворозуміння дозволяє конкретизувати це поняття, виявити його багатогранність. Правосуддя може розглядатися крізь призму різних підходів до праворозуміння, таких як

юснатуралізм, позитивізм (легізм, соціологічні підходи тощо) чи інтегративні концепції. Йдеться не лише про реалізацію або застосування права у вигляді виконання правових норм, але й про визначення того, що може вважатися правовою нормою чи приписом.

У широкому сенсі філософія правосуддя пов’язана з проблемою судового праворозуміння. На практиці можна спостерігати прихильність різних суб’єктів судового процесу (суддів, представників сторін, законодавців) до певного праворозуміння. Таке сприйняття сприяє не лише кращому усвідомленню правової позиції та аргументації суб’єкта, але й розкриває його роль у реалізації ідеї правосуддя.

Наприклад, це питання стосується вибору судді: чи буде він прагнути досягнення справедливості (з його точки зору) чи суворого дотримання букви закону, навіть якщо це суперечить поняттю справедливості.

У контексті філософії права питання змістовної, формальної або неформальної уніфікації предмета філософії правосуддя, а також його інтеграції на практиці, є складним або навіть принципово невирішуваним.

Одночасно, під час здійснення правосуддя у різних формах судочинства відбувається вирішення конфліктів праворозуміння. Це може включати вибір певного підходу до праворозуміння, наприклад, через голосування при колективному ухваленні рішення. У такому випадку думка більшості суддів визначає зміст рішення, і переважаючим вважається домінуюче праворозуміння, яке поділяє більшість суддів чи інших учасників процесу.

Розуміння філософії права (чи правосуддя) будується на співвідношенні та розмежуванні понять «право» і «закон». Таке розуміння є конкретизацією праворозуміння, яке, як вже зазначалося, визначає сутність цих понять і впливає на їхнє практичне застосування.

Предмета філософії правосуддя розглядається як предметна сфера, що охоплює правосуддя та законосуддя. На перший погляд може здатися, що ця проблема є надуманою, адже суд часто сприймається як «закон, що говорить»:

його обов’язок — застосовувати саме закон, а не право, керуючись процесуальними нормами під час здійснення правосуддя.

Однак історія, зокрема історія права, надає чимало прикладів розмежування між поняттями «право» і «закон» у судовій практиці. Серед таких прикладів можна згадати інквізиційні процеси, судові рішення часів соціал-нацистської Німеччини, сталінські репресії чи навіть явище самосуду. Ці випадки свідчать про важливість розрізнення права і закону в контексті правозастосування.

Конкретизуймо проблему розрізнення і співвідношення права і закону в правосудді. Йдеться як про правозастосувальну чи правоінтепретаційну діяльність суду, так і про діяльність суду в контексті мети правосуддя. Наприклад, мова може йти про те, що метою правосуддя є не лише формальне (наприклад, будь-яке) вирішення спору. Адже, говорячи словами Арістотеля, «йти до суду — означає звернутися до справедливості, бо суддя бажає бути наче втіленою справедливістю…» [2].

Ідея розгляду правосуддя як справедливого вирішення судових спорів давно присутня у вітчизняній юридичній науці та практиці. Зокрема, ця ідея знайшла своє відображення в мотивувальній частині Рішення Конституційного Суду України від 30 січня 2003 року № 3-рп/2003 у справі щодо розгляду судом окремих постанов слідчого і прокурора. У ньому зазначено: «Правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах» [33].

Таким чином, Конституційний Суд справедливо акцентує увагу на двох аспектах правосуддя: змістовному або ціннісному (відповідність вимогам справедливості) і цільовому (поновлення в правах).

У науковій літературі здебільшого обговорюється ідея правосуддя як справедливості, а не його концептуальна модель. Водночас дослідження, які б детально аналізували функціонування правосуддя в межах правової системи, його зв’язки з іншими правовими явищами та категоріями, а також механізм правового регулювання, практично відсутні.

Цей нарис не має на меті формулювання або розкриття теоретико-правової концепції правосуддя. Натомість він є спробою підготувати основу для подальших досліджень і розробок цієї тематики.

Сприйняття правосуддя як цінності можливе лише за наявності його відповідності загальноприйнятим, загальнолюдським морально-етичним вимогам, таким як справедливість, незалежність, рівність, відповідальність, гуманність. Вважаємо за доцільне уточнити цю думку: за умови невідповідності зазначеним критеріям і вимогам діяльність суду з розгляду спорів має кваліфікуватися як судочинство.

Отже, правосуддя слід розглядати як поняття з аксіологічною основою. Іншими словами, діяльність судів із розгляду спорів, що відповідає певним морально-правовим ціннісним характеристикам, може вважатися правосуддям. Натомість судова діяльність, яка відповідає лише формальним вимогам закону, але не дотримується цих характеристик, визначається як судочинство.

Виходячи з цього, правосуддя у першому наближенні можна визначити як судочинство, що відповідає критеріям справедливості та слугує інструментом її досягнення при вирішенні судових спорів. Це проявляється у забезпеченні судом належного захисту прав і свобод людини.

Схожу позицію висловлює у своїй праці і С. Погребняк, акцентуючи увагу на тому, що лише додержання вимог справедливості під час здійснення судочинства дає можливість характеризувати його як правосуддя [46].

Оскільки завдання правосуддя полягає у встановленні справедливості в кожній конкретній справі, закон має відступати на другий план, якщо його застосування не забезпечує справедливості. Суддя не повинен бути бездушним механізмом, який автоматично застосовує закон до конкретної ситуації. Натомість він зобов’язаний без вагань визнати закон недійсним у межах конкретної справи, якщо його застосування суперечить принципам правди, справедливості та істини.

Таким чином, головним критерієм для оцінки застосовуваного права має бути здатність досягти справедливості. Інтерпретуючи закон, суддя повинен

завжди перевіряти, чи сприятиме його застосування встановленню справедливості. Для цього праворозуміння вимагає важкої духовної праці та постійної, злагодженої роботи внутрішнього переконання.

Судді не повинні сліпо підкорятися закону; вони мають бути незалежними виразниками правди, здатними адекватно оцінювати фактичні обставини з гострим відчуттям правової реальності. Суду необхідно діяти у контексті сучасності, оперативно й точно реагуючи на актуальні реалії.

Не заперечуючи можливості, а також доцільності вивчення теоретико-правових основ правосуддя з точки зору юридичного позитивізму, соціології права та інших концепцій, у цій роботі ми зосередимося на розгляді поняття правосуддя крізь призму природно-правового підходу, який, своєю чергою, ґрунтується на принципах справедливості.

Право не існує як готова даність у тексті закону, з якого його можна прямо вивести. Суддя зобов’язаний керуватися законом, проте закон має співвідноситися із загальновизнаними принципами справедливості, прийнятими в суспільстві, а також з природою речей, тобто із справедливістю, застосованою до конкретної ситуації. Закон враховує можливі життєві обставини, тоді як правосуддя зосереджується на конкретних фактичних умовах справи. Сліпе дотримання букви закону може зробити розгляд справи і його рішення формально законними, але не правосудними. Іншими словами, правосуддя — це діяльність суду з вирішення спору, яка не лише відповідає вимогам закону, але й узгоджується з принципами справедливості, рівності, свободи та гуманізму.

Остання частина наведеного визначення акцентує увагу на суб’єктному складі правосуддя — тобто на судах, які на професійній та постійній основі здійснюють цей спосіб вирішення правових конфліктів. Таким чином, правосуддям може вважатися лише та діяльність з вирішення юридичних спорів, яку здійснюють спеціальні органи державної влади, що представляють судову владу.

Визначаючи суб’єктний склад правосуддя, слід зазначити, що за кількісною характеристикою суб’єкти судової влади поділяються на індивідуальні (суддя) та колективні (суд). Особливістю судової влади є можливість персоніфікації, коли конкретна посадова особа (суддя) уособлює всю судову владу держави. Крім того, у суб’єктивному аспекті здійснення правосуддя є «зовнішнім проявом волі судді в практичній діяльності суду». З’ясувавши теоретичні засади розуміння правосуддя, коротко розглянемо тепер особливості використання терміну «правосуддя» у чинному законодавстві України.

Практично всі сучасні дослідники вказують на те, що функція правосуддя є основною у діяльності суду, однак при цьому вони істотно розходяться у розумінні цієї функції.

Найбільш поширеним підходом до визначення правосуддя є зведення його до простої процесуальної діяльності суду з розгляду справ, що є продовженням радянської традиції звуженого розуміння цього явища. Так, наприклад, в одному з вітчизняних спеціалізованих підручників вказується, що правосуддям є державна діяльність, яку здійснює суд шляхом розгляду й вирішення у судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі, цивільних, кримінальних, господарських і адміністративних справ [48].

Майже аналогічне за смислом визначення міститься і в дисертаційних роботах: правосуддя — це вид державної діяльності, що здійснюється від імені держави спеціальними державними органами — судами, яка спрямована на розв’язання різноманітних соціальних конфліктів, пов’язаних з дійсним або можливим порушенням норм права шляхом розгляду у судових засіданнях з дотриманням встановленої законом процесуальної форми цивільних, кримінальних та інших справ, наділеної можливістю застосування заходів примусового характеру [30].

В. Скомороха, на думку якого правосуддя — це діяльність судів шляхом розгляду і вирішення судових справ у відповідній процесуальній формі [32].

Таким чином, правосуддя ототожнюється з судочинством, а це, як ми вже вказували вище, фактично ставить суд в один ряд з іншими правоохоронними органами. Відтак, цей підхід до розуміння правосуддя не відображає його сутнісних ознак.

Інша група вчених акцентує увагу на тому, що правосуддя є, передусім, легальною процедурою (формою) здійснення судової влади. Так, В. Смородинський вказує, що «правосуддя» є терміном, який (поряд з іншими термінами, такими, як «судовий контроль», «розгляд справ у порядку окремого провадження», «тлумачення Конституції та законів України Конституційним Судом України») лише визначає легальну процедуру здійснення головної функції судової влади, якою виступає «захист прав і свобод людини і громадянина, охорона конституційного ладу України» [29].

Визначення правосуддя як виключно судової діяльності, що завершується вердиктом, викликає ряд запитань. Якщо більшість суспільства не сприймає рішення суду як справедливі, чи можна вважати, що суд справді здійснює правосуддя? І якщо ні, то які причини такої ситуації?

Англійський еквівалент терміна «правосуддя» - «justice» - найчастіше перекладається як «справедливість». Такий переклад підкреслює, що правосуддя не обмежується формальним судовим процесом, а має бути справедливим. Таким чином, правосуддя постає як сукупність двох складових: справедливого судочинства та процесуальної справедливості. Тобто, важливо не лише досягти справедливого результату, але й забезпечити справедливість самого процесу розгляду справи.

Відзначимо для контрасту, що історично «проблему співвідношення права і закону, справедливості (aequitas) і позитивного права за умов суперечностей між ними глосатори вирішували на користь офіційного законодавства, і в цьому сенсі вони були законниками, що стоять біля витоків європейського середньовічного легізму. «...На противагу колишній свободі поводження з позитивним правом і свободі суддівського розсуду, Болонська школа вимагала, щоб суддя, відмовившись від своїх суб’єктивних уявлень про

справедливість, тримався позитивних норм закону, тобто Corpus Juris Civilis. Вже Ірнерій проголосив, що у разі конфлікту між ius і aequitas його вирішення належить законодавчій владі» [29, 22].

Вивчаючи праворозуміння, ми визначаємо предмет філософії правосуддя, що дозволяє виявити складність цього поняття. Таким чином, правосуддя може проявлятися через соціологічне, позитивістське або інші інтегративні підходи до праворозуміння. Практика демонструє наявність проблеми судового праворозуміння, яка впливає на сприйняття філософії правосуддя. Зокрема, можна помітити, що суб'єкти, такі як законодавці, судді або представники сторін, мають уподобання щодо певного праворозуміння. Це, в свою чергу, впливає на формування правової позиції суб'єкта, залученого до реалізації правосуддя. Важливо визначити роль суб'єкта в процесі правосуддя, зокрема судді, оскільки його мета може варіюватися: від досягнення справедливості до суворого дотримання закону. Не завжди суддівське розуміння справедливості відповідає букві закону.

Проблема праворозуміння може здаватися складною, оскільки суд має застосовувати закон, а не право, і для здійснення правосуддя повинен дотримуватися норм процесуального законодавства. Історія, зокрема процеси інквізиції, судові справи в нацистській Німеччині в епоху диктатури А. Гітлера, сталінські репресії та інші випадки, вказує на необхідність розібратися у співвідношенні та різниці між законом і правом в правосудді. Це стосується як інтерпретаційної, так і правозастосовної діяльності суду, а також мети правосуддя. Йдеться про те, що мета правосуддя включає не лише формальне вирішення конфлікту.

Ми звертаємося до слів Арістотеля, «йти до суду – означає звернутися до справедливості, бо суддя бажає бути наче втіленою справедливістю…» [2, 153].

Мається на увазі про здійснення правосуддя з метою досягнення справедливості, яке реалізується не лише через правозастосування, а й через правотворчість. Термін "правосуддя" у нас асоціюється з поняттям справедливості. Таким чином, постає питання про те, як саме суддя сприймає

справедливість: через призму верховенства права або ж через своє суб'єктивне уявлення про справедливість. Це може викликати невизначеність серед суддів, що, у свою чергу, вплине на ход судового процесу та реалізацію правосуддя. Ми дійшли висновку, що ця проблема є досить актуальною, оскільки закони зобов'язують суддів дотримуватись певного праворозуміння.

Здійснення правосуддя спрямоване на досягнення справедливості, що реалізується не лише через правозастосування, але й через правотворчість. Термін "правосуддя" у нашому розумінні тісно пов'язаний із концептом справедливості. Виникає питання, як суддя уявляє собі справедливість: як прояв верховенства права чи як суб'єктивне сприйняття справедливості. Чи може така невизначеність суддів вплинути на процес правосуддя? Ми дійшли висновку, що ця проблема є дуже актуальною, оскільки закони зобов'язують суддів дотримуватися певного праворозуміння.

У разі виникнення суперечності між «несправедливим законом» і «над законним правом» діє останнє; але лише у виняткових випадках, «коли суперечність діючого закону щодо справедливості сягає настільки нестерпного масштабу, що закон як «несправедливе право» має поступитися справедливості» [32, 83–94 ; 15, 31–37]. Для вирішення цих суперечностей і необхідна судова система.

Також, ми хочемо розглянути ідею філософії правосуддя, через розмежування сущого і належного. Така ідея робить предмет філософії права - не право, яким воно є, а право, яким воно повинно бути [45, 14].

Отже, предметом філософії правосуддя є правосуддя в його "чистому" вигляді, тобто належне правосуддя. При наявності моделі ідеального правосуддя виникає питання: хто повинен визначати, яким буде правосуддя? Це може бути законодавець, політики або учасники судових процесів, причому кожен має своє суб'єктивне сприйняття правосуддя, яке не завжди відображається в законодавстві.

Отже, до висновку зазначимо, ідея правосуддя та його реалізація є основою філософії правосуддя і водночас представляють її предмет.

Правосуддя можна аналізувати в історичному контексті, як динамічно, так і статично, залежно від періоду створення або розвитку, який ми досліджуємо. Вибір філософського підходу дозволяє нам з'ясувати сутність правосуддя, його роль у праві та в конкретних галузях права, а також те, як воно інтерпретується в законодавстві. Тому правосуддя можна вивчити через різні напрямки філософії, такі як гносеологія, онтологія, антропологія правосуддя та інші.

Використовуючи ці філософські концепції, ми можемо визначити сутність правосуддя, що допоможе практикуючим юристам, науковцям та учасникам судових процесів, а також, найголовніше, суддям зрозуміти, яким чином вони реалізовуватимуть правосуддя — через своє суб'єктивне сприйняття чи відповідно до норм права та законів.

1.4. Взаємозв’язок уявлення про справедливість та правосуддя

Поняття справедливості та правосуддя мають визначальне значення для функціонування суспільства, адже саме вони встановлюють моральні та правові засади, за якими люди взаємодіють між собою. Психологічні дослідження свідчать, що уявлення про справедливість формуються під впливом соціокультурних чинників, таких як виховання, система освіти та засоби масової інформації. Ця тема є актуальною, оскільки порушення у сприйнятті справедливості та правосуддя можуть спричинити соціальну напругу і втрату довіри до судової системи.

У соціальній психології справедливість розглядається як оцінка дій і результатів з погляду моральних норм та очікувань суспільства. Водночас правосуддя є практичним механізмом реалізації справедливості через систему юридичних і судових норм. Уявлення про справедливість можуть змінюватися залежно від соціального та культурного контексту.

Окремої уваги заслуговує дослідження справедливості як конструкту у працях Н.В. Хазратової [47] та К.П. Гавриловської [18]. Під час здійснення психологічного аналізу системи відносин «громадянин – держава» Н.В.

Хазратова емпірично виводить конструкт «справедлива/несправедлива держава». Дослідниця зауважує, що однією з функцій держави є забезпечення дотримання встановленого законами та іншими нормативно-правовими актами порядку, для чого справедливість є незамінною: «Оскільки правопорядок так чи інакше ґрунтується не стільки на примусі, скільки на соціальних репрезентаціях; щодо ідеалу справедливості, то його рівень без сумніву, залежить від рівня духовного розвитку державоутворюючої спільноти» [47].

Схожих поглядів дотримується К.П. Гавриловська, наполягаючи на необхідності поглибленого аналізу феномену справедливості у нормативно-правовій регуляції правової поведінки. Учена зазначає, що такий психологічний механізм нормативно-правової регуляції правової поведінки, як легітимація, пов’язаний з уявленнями особистості про відповідність конкретної норми права внутрішньому екзистенційному переживанню особистістю соціальної справедливості, тому очевидним постає факт, що суб’єктність особистості у нормативно-правових ситуаціях є неможливою без наявності в її внутрішній картині світу достатньо визначеної та цілком самодостатньої оціночної шкали справедливого/несправедливого [13].

Питання справедливості хвилює суспільство з давніх часів і залишається актуальним до сьогодні. Однією з важливих ідей людства є створення справедливого суспільства, оскільки несправедливість провокує правовий нігілізм і становить небезпеку. Ми оцінюємо закони, владу та державу саме з точки зору справедливості. Право і справедливість взаємопов’язані й доповнюють одне одного, однак на практиці нерідко трапляються ситуації, коли право втрачає свою справедливу сутність.

Проблему справедливості досліджують філософи, психологи, юристи та політики. Ще за часів античності виникли перші уявлення про співвідношення справедливості й права. Вчення про справедливість як формальну рівність вільних людей поступово розвинулося в окрему науку про право. Це вчення охоплює питання правової організації публічної влади, держави як найвищої форми організації людського життя, а згодом і ідею правової держави як

оптимальної моделі суспільного устрою. Право сприяє належній самоорганізації суспільства, допомагає долати суперечності та вирішувати конфлікти цивілізованими способами.

Підґрунтям для цієї самоорганізації виступають, в першу чергу, загальнолюдські цінності – життя, рівність, свобода, справедливість, гуманізм тощо. З часом право перейняло їх і зараз вони мають особливо принципове значення для розуміння змісту і суті права. Дослідження даних цінностей приводить до висновку, що вони діалектично пов’язані між собою і навіть утворюють цілісну систему, особливе місце в якій посідає саме справедливість [43, 14]. Правовий аспект влади, право як фундамент суспільних відносин і розуміння права як інструменту для досягнення гармонії у суспільному житті невіддільно пов’язані з ідеєю справедливості. Справедливість, що забезпечує рівновагу та баланс соціальних сил, а також підкреслює унікальність і неповторність кожної людини як особистості. Таке розуміння справедливості стимулює подальші практичні пошуки аксіологічних засад права.

Соціальна важливість ідеалу справедливості спричинила тривалі та напружені теоретичні дискусії серед науковців. Вони тривають уже не одне десятиліття, і в поєднанні з розвитком релігійних, філософських, психологічних, правових поглядів, а також етичних, естетичних та економічних учень, сформували широкий спектр концепцій і підходів до визначення сутності поняття «справедливість».

Все ж, незважаючи на підвищену зацікавленість даною проблемою справедливості і різноманітність підходів до розуміння її сутності, залишаються недостатньо розробленими проблеми цілісного усвідомлення справедливості як важливого, невід’ємного атрибута соціальних систем, виявлення загального сенсу поняття справедливості, інваріантного по відношенню до різних його аспектів, а також з’ясування об’єктивних підстав справедливості як соціального ідеалу [43, 110]. Право виникло і розвивається заради втілення у життя ідеї справедливості. Воно є тим суспільним ідеалом, на яке повинно орієнтуватися законодавство. Справедливість – це і є таке право, за

якого кожен індивід отримує те, чого заслуговує, що є його невід'ємною частиною блага у суспільстві, те, чого так сильно потребує. Це своєрідна рівновага та баланс суспільних потреб і можливостей, де право іманентно передбачає справедливість, а справедливість має правову основу, тобто є реальною та захищеною правом.

У сучасній українській юриспруденції співвідношенню справедливістю та правосуддю цих понять приділяється велика увага, особливо у теперішній ситуації, коли реформи національного законодавства є надзвичайно важливими для подальшого розвитку як держави, так і, власне, самого суспільства на демократичних та правових засадах. Звичайно, право не забезпечує абсолютної справедливості, воно припускає нерівність, але намагається звести її до мінімуму [36, 34]. Саме право через правосуддя покликане забезпечувати на практиці ідею справедливості у суспільстві. Правосуддя у своєму еталонному розумінні є справедливим, а справедливість – внутрішня його властивість і якість, категорія і характеристика саме правова.

Справедливість є однією з найважливіших проблем сучасності, яка відображає доволі складні діалектичні процеси правового розвитку суспільства на різних історичних етапах. З нею, так чи інакше, пов'язані уявлення людей про майбутнє, їх одвічне прагнення до гармонії і досконалості суспільних взаємовідносин. Вивчення проблем справедливості дає можливість глибше осягнути сенс та зміст сучасних процесів державо та правотворення, розуміння принципів правосуддя.

Загальним і безумовним елементом усіх сучасних концепцій справедливості є ідея прав людини. Згідно із нею визнається однаковість у поводженні з усіма людьми незалежно від расових, національних, релігійних і культурних ознак. Тобто, не визнаються різноманітні привілеї, імунітети та, відповідно, дискримінації у зв'язку із вищепереліченими ознаками. Саме таке співіснування людей, що базується на ґрунті взаємного визнання прав і свобод, власне, становить порядок їхнього співіснування, який можна назвати справедливим [6, 110].

О. Скакун відносить справедливість до загальних принципів права та визначає її як «міру морально-правової домірності вкладеного та отриманого в усіх сферах життєдіяльності людини та їхнього правового забезпечення» [20, 224].

Особливу увагу приділяють внутрішньому змісту принципу справедливості, який передбачає відповідність між практичною роллю окремих осіб або навіть соціальних груп у суспільному житті та їхнім соціальним статусом, між правами й обов'язками, між злочином і покаранням, а також між заслугами людей та їхнім суспільним визнанням.

За словами О. Тарасишиної, для правової культури українців характерне прагнення розглядати право у тісному взаємозв'язку з толерантністю та справедливістю. У цьому контексті справедливість сприймається як життєво важливий чинник для збереження та розвитку суспільства, ціннісно-етичний орієнтир і один із ключових критеріїв оцінки політичних та державно-правових явищ, що має сприяти загальному благу та добробуту кожної окремої людини.

Справедливість, на думку авторки, вбачається у приблизно рівному розподілі вигод і зобов'язань, які виникають із взаємодії в рамках громади, суспільства, а також істинністю, правильністю, обґрунтованістю і логічністю правового реагування на ту чи іншу діяльність, вирішення суперечок про право, різноманітних конфліктів, що виникають при цьому, рівність перед законом і судом, відповідність злочину і покарання, відповідність між метою та засобами її досягнення у діяльності як держави у загальному, так і кожного окремого індивіда [42, 17].

Справедливість неможлива без низки моральних якостей, які можна вважати своєрідними «внутрішніми» вимогами як до законодавців, так і до кожної окремої особи. Проте моральність є не лише запитом українського народу, а й вимогою світової спільноти на наднаціональному рівні. Моральний аспект права дозволяє оцінювати діяльність держави з точки зору моралі, визначати, наскільки це право є істинним, відображає загальнолюдські ідеали й

цінності, а також наскільки воно здатне ефективно захищати права та свободи людини.

Дискусії про моральну основу права здебільшого зосереджуються навколо трьох взаємопов'язаних понять: свободи, рівності та справедливості. Якщо ми стверджуємо, що справжнє право повинно відповідати моральним принципам, то тим самим визнаємо, що істинне право – це те, яке захищає добро, протистоїть злу і виступає втіленням справедливості.

Ідея справедливості у концепції І. Канта відображена через «категоричний імператив» – безумовне, беззаперечне, основоположне правило суспільного співжиття: не роби іншим того, чого не бажаєш собі. Людину, як моральну істоту, яка повинна обґрунтовувати свої вчинки, виходячи з постулатів категоричного імперативу, І. Кант протиставляє людині як політико-правовій істоті, яка співвідносить свою діяльність з вимогами юридичних законів і норм, що носять імперативний характер у громадянському суспільстві [27, 27].

Усвідомлюючи недосяжність морального ідеалу і необхідність співіснувати в умовах певних суспільних протиріч, індивіди доходять висновку, що єдиним стримуючим фактором, який допоможе контролювати розбіжності між людьми у різних аспектах суспільного життя, є нормативно-правова база, покладена в основу функціонування держави, яка відстоює право на перевірку легальності вчинків [22, 28].

У концепціях К. Маркса ідея справедливості передбачала її реалізацію через побудову соціалізму і комунізму як ідеального майбутнього. Проте такі ідеї фактично ігнорували індивідуальність і унікальність особистості, підносячи колективізм до абсолюту. Л. Петражицький вбачав шлях до досягнення справедливості через дію інтуїтивного права, яке базується на правових емоціях і почуттях кожної людини. Водночас В. Нерсесянц розглядав можливість реалізації справедливості виключно за допомогою правових механізмів. Майкл Сендел, автор книги «Справедливість. Як чинити правильно?» є прихильником ідеї про те, що справедливість безпосередньо пов'язана з розвитком людських

чеснот і роздумами про загальне благо. «Справедливе суспільство не може бути байдужим до тих відносин і схильностей, які демонструють громадяни, – пише М. Сендел. Воно повинно знайти спосіб примусу до відмови від суто приватних ідей хорошого життя і культивування громадянської чесноти» [11]. На думку автора, справедливість може стати реальністю лише через розвиток громадянських чеснот і дотримання моральних імперативів. Слід зауважити, що різноманіття підходів до розуміння та реалізації справедливості зумовлене її подвійною природою: об'єктивною, яка відображає закономірності й особливості соціального розвитку, та суб'єктивною, що виражає інтереси й цінності як окремої людини, так і суспільства загалом.

Справедливість належить до сутності соціального виміру буття людини має особливу етичну природу, внутрішній моральний потенціал. В той же час моральні аспекти справедливості перегукуються з правовими основами життя суспільства [28, 360]. Без правових механізмів захисту, гарантій реалізації, справедливість стає просто моральною чеснотою, якою досить легко нехтувати. Право через правосуддя, а саме - правовий закон, правові відносини, права людини, справедливий суд створює реальні умови втілення справедливості, робить її основоположним правовим принципом суспільного життя.

Отже, таке поняття, як справедливість далеко не однозначне. Особливо, коли мова йде про справедливість у праві через правосуддя. Вона має свої особливості, але вона все ж є основою права.

Очевидно, що справедливість є ідеалом, досягти якого вкрай складно. Водночас вона залишається доволі суб'єктивною категорією, яка не сприймається однаково всіма. Право намагається наблизитися до цього «недосяжного ідеалу», але саме потреба у справедливості стала тим стимулом, що привів людство до створення права.

Справедливість і право нерозривно пов'язані між собою: вони є взаємозалежними, взаємообумовленими та доповнюють одне одного. Їхня реальність і суспільна потреба у них свідчать про їхню життєздатність. Суспільства, засновані на таких принципах, як мораль, справедливість,

толерантність, свобода та загальнолюдські цінності, визначаються як демократичні й правові.

С. Алексєєвим вказується на те, що визнання особистості основною правовою цінністю – це головна догма новітньої філософії права. «Істина про те, що право існує для людської особистості і для її охорони, – вважає він, – виступає основною філософсько-правовою аксіомою» [40, 110]. Б. Кістяківський наголошував, що «вивчення права як соціального явища необхідне не тільки для реалізації суто теоретичної мети – досягнути найбільш повного знання про право. Воно виступає нагальною потребою для того, щоб право не розходилось зі справедливістю і щоб саме право було справедливим. Воно приводить до панування справедливості в правовому житті» [40]. За цієї ж причини право повинно діяти і мати силу незалежно від пануючих політичних напрямів, стояти вище політики. Право повинно відображати та відстоювати загальнолюдські ідеали та цінності. А це шлях до становлення повноцінного громадянського суспільства та утвердження правової держави [12, 254].

Проте принцип справедливості посідає першорядне місце в законодавстві, а не лише в наукових працях та філософських трактатах. Закон наближає справедливість до дійсності, хоча й не дає їй точного визначення, залишаючи це питання відкритим для тлумачення його теоретиками права» [11].

Можна спробувати розподілити справедливість на види, висловлювати різні про неї міркування, дискутувати, доводити або спростовувати факт її існування. Але не можна заперечувати важливість значення справедливості для людини і людства, особливо в правовій сфері» [11].

Справедливість, що втілена у нормах права, вимагає, щоб закон застосовувався однаково для всіх. Однак не слід забувати, що право не може врахувати всієї багатогранності суспільних відносин. Тому в процесі прийняття рішення посадовцям слід керуватись і буквою закону, і своїм уявленням про справедливість, і тим самим, яке з цих рішень буде найбільш правильним» [40, 194].

З погляду психології, одним із найефективніших способів відновлення справедливості є конструктивний діалог у форматі переговорів або медіації. У таких випадках рішення є більш збалансованим порівняно з судовим розглядом. Тому впровадження медіації на законодавчому рівні в Україні в цивільних, господарських і адміністративних справах виглядає актуальним і доцільним. З урахуванням досвіду розвинених країн, такий підхід може виявитися досить результативним.

Отже, до висновку зазначимо, що справедливість і правосуддя є тісно взаємопов’язаними поняттями, оскільки саме ідеї справедливості лежать в основі законотворчості та функціонування судової системи. Правосуддя, у свою чергу, спрямоване на реалізацію справедливості через застосування правових норм.

Порушення цього взаємозв’язку може стати причиною соціальної напруги. Наприклад, закони, які сприймаються суспільством як несправедливі, породжують протести, тоді як справедливі судові рішення зміцнюють довіру до судової системи та держави загалом. Таким чином, гармонійне поєднання психологічного і правового вимірів справедливості є ключовим для підтримки соціальної стабільності та розвитку демократичних інститутів.

РОЗДІЛ 2.
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ПОЧУТТЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ ТА УЯВЛЕНЬ ПРО ПРАВОСУДДЯ

2.1.Організація та методи дослідження

Дослідження є одним з найважливіших інструментів наукового пізнання і потребує чіткого планування етапів роботи, а також дотримання послідовності в реалізації кожного з цих етапів. У цьому контексті були враховані чинники, що виникають внаслідок військового стану в країні, які впливають на організацію дослідження та порядок виконання окремих завдань. Таким чином, дослідження здійснювалося в три етапи: теоретичний, емпіричний та аналітико-інтерпретаційний.

Перший етап дослідження має теоретичний характер і був проведений у травні 2024 року. На цьому етапі здійснювався аналіз як зарубіжної, так і вітчизняної наукової літератури для уточнення мети та формулювання завдань дослідження. Цей етап включав в себе аналіз науково-методичної літератури в контексті декількох ключових питань: різноманітні підходи та погляди вчених на суть поняття справедливості та правосуддя; психологічні фактори, які впливають на почуття справедливості; а також думки науковців про особливості взаємодії між справедливістю як психологічним чинником і правосуддям як юридичною категорією. Загалом було проаналізовано більше ніж 60 літературних джерел з цієї теми. Важливо відзначити, що ознайомлення з результатами досліджень різних авторів дозволило визначити актуальність досліджуваного питання та оцінити практичне значення нашого дослідження.

У ході другого етапу дослідження, який відбувся в серпні 2024 року, було визначено контингент респондентів, що брали участь у дослідженні, а також проведено збір і обробку емпіричних даних. В рамках описово-емпіричного етапу проводилися дослідження, спрямовані на оцінку екстраверсії-інтроверсії

та нейротизму-стабільності, а також особистісного розуміння справедливості і правосуддя, незалежно від каналів емпатії, які мали респонденти. Крім цього, було здійснено обробку та опис отриманих даних. Для того, щоб забезпечити об'єктивність результатів дослідження під час вирішення поставлених завдань, було розроблено психолого-діагностичний алгоритм проведення роботи. Цей алгоритм включав у себе методи теоретичного аналізу та синтезу, наукового спостереження, стандартизованого анонімного опитування, а також методи математичної статистики.

Вибірку респондентів, які прийняли участь в емпіричному дослідженні складало 60 осіб обох статей віком від 18 до 65 років, які дали згоду на опрацювання конференційної інформації за запитом дослідника. Вибір обумовлений особливостями провідної діяльності, статі та особистого досвіду.

На третьому етапі, який відбувся в травні 2024 року, було здійснено аналіз даних, отриманих за допомогою методик, а також проведено інтерпретацію результатів дослідження та їх структурування. У рамках цього етапу сформулювалися загальні висновки, а також окреслювалася оцінка перспективи подальшого вивчення теми дослідження.

З метою виконання завдань даного дослідження було застосовано наступний психолого-діагностичний апарат:

У дослідженні почуття справедливості та уявлень про правосуддя нами було застосовано психодіагностичний інструментарій:

Методика «Діагностика рівня емпатії» В.В. Бойко (Додаток А) та розроблений опитувальник «Справедливість та правосуддя» (Додаток Б).

Методика «Діагностика рівня емпатії» (В. Бойко) – тест на визначення рівня емпатії з урахуванням 6-сти параметрів, що складається з 36 питань. Методика відповідей полягає в позитивній і негативній оцінці — «так» чи «ні». В. Бойко в структурі емпатії виділяє шість параметрів: три основні канали емпатії (раціональний, емоційний та інтуїтивний), установки, що сприяють або перешкоджають емпатії, проникаючу здатність в емпатії і здатність до ідентифікації.

Для оцінки здатності до емпатії з урахуванням кількох параметрів було застосовано методику діагностики рівня емпатії, розроблену В. Бойком. Автор цієї методики трактує емпатію як форму відображення інших людей у психіці, що допомагає реалізувати комунікативні прагнення. Таким чином, емпатія слугує внутрішнім інструментом для пізнання оточення та впливу на нього. Методика дозволяє оцінити глибину емпатії з урахуванням рівня розвитку установок та здібностей, які можуть як сприяти її розвитку, так і заважати цьому процесу.

Структура емпатії включає такі параметри: три канали емпатії (раціональний, емоційний та інтуїтивний), установки, що впливають на емпатію, проникну здатність в емпатії, а також здатність до ідентифікації. Значущість кожного каналу в структурі емпатії можна описати так:

- Раціональний канал відображає спонтанний інтерес до іншої людини, спрямованість уваги на її поведінку, стан та проблеми. Він також характеризує здатність об’єктивно розуміти сутність близьких людей.

- Емоційний канал полягає у здатності резонувати з емоціями інших, ініціювати співучасть у спільних процесах і створювати емоційний зв’язок між людьми.

- Інтуїтивний канал дозволяє на несвідомому рівні помічати деталі поведінки оточуючих і діяти рішуче за умов обмеженої інформації, спираючись на попередній досвід, який важко описати вербально.

Установки, що сприяють або заважають емпатії, суттєво впливають на її прояви. Наприклад, уникнення контактів через упередження, небажання виявляти цікавість до інших або переконання в необхідності «спокійного» ставлення до чужих проблем можуть заважати розвитку емпатії. Канали емпатії функціонують ефективніше, якщо особистісні установки не створюють перешкод.

Проникна здатність в емпатії є важливою комунікативною властивістю, що дозволяє створювати атмосферу довіри, відкритості та емоційної

споріднености. В умовах розслабленості співрозмовника емпатія проявляється краще, тоді як напруженість або підозрілість заважають цьому.

Ідентифікація визначається як умова успішності емпатії. Це здатність поставити себе на місце іншої людини через співчуття. В основі ідентифікації лежать гнучкість, рухливість та легкість емоцій, які дозволяють відтворювати емоційні стани іншого.

Оцінка кожної шкали варіюється від 0 до 6 балів і може вказувати на значимість конкретного параметра в структурі емпатії. Шкальні оцінки виконують допоміжну роль в інтерпретації головного сумарного показника – загального рівня емпатії, який теоретично обмежений в рамках від 0 до 36 балів. За сумарністю всіх шкал, результат 30 балів і вище – означає дуже високий рівень емпатії в особистості; 22-29 балів – середній рівень; 15-21 бал - занижений; результат менше 14 балів - дуже низький.

В. В. Бойко розглядає емпатію як емоційно-раціональну форму відображення, яка є витонченим засобом «входження» в психо-енергетичний простір іншої людини. Співучасть і співпереживання не є сенсом емпатії. Це всього лише емоційні засоби досягнення мети - розуміння, а так само передбачення індивідуальних особливостей іншої людини [4].

З метою виявити здатність співпереживати скористались «Методикою діагностики рівня емпатійних здібностей В.В.Бойко», яка дозволяє виявити як основний показник рівня емпатії, так і значимість конкретного параметра в структурі емпатії [9].

Опитувальник «Справедливість та правосуддя» - спрямований на оцінку рівня відчуття справедливості та правосуддя у респондентів. Учасники відповідають на серію запитань, а їхні відповіді порівнюються з ключем, що дозволяє визначити кількість балів. За співпадання відповіді з ключем нараховується 1 бал, за невідповідність — 0 балів. Усі набрані бали додаються, і на їх основі визначається рівень відчуття справедливості та правосуддя. Результати опитувальника можуть використовуватися для дослідження соціальної свідомості, моральних орієнтирів або оцінки рівня довіри до судової

системи та законодавства. Отримані дані також допомагають виявити особисті особливості у сприйнятті справедливості та правосуддя.

Отже, дослідження проводилося у три етапи.

На першому етапі здійснювався теоретичний аналіз наукових джерел, що дозволило визначити мету та завдання дослідження.

Другий етап був присвячений визначенню вибірки для дослідження, до якої увійшли 20 осіб віком від 25 до 65 років. У цей період було проведено збір і обробку емпіричних даних, отриманих від респондентів. Для вирішення поставлених завдань на цьому етапі застосовувалися такі методи:

- метод теоретичного аналізу і синтезу, а також узагальнення наукової літератури, пов'язаної з темою дослідження;

- метод наукового спостереження;

- методи психологічної стандартизованої діагностики;

- метод математичної статистики.

На третьому етапі дослідження виконували аналіз і тлумачення отриманих результатів, формулювали загальні висновки та проводили оцінку перспектив подальших наукових досліджень.

Отже, до висновку зазначимо, що обрані нами методики: методика «Діагностика рівня емпатії» (автор В. Бойко); опитувальник «Справедливість та правосуддя».

Дозволяють провести аналіз взаємозв'язку почуття справедливості та уявлень про правосуддя

2.2. Результати емпіричного дослідження та аналіз взаємозв'язку почуття справедливості та уявлень про правосуддя

Щодо організаційної складової дослідження взаємозв’язку переживання справедливості та уявлень про правосуддя відмічаємо наступне:

Залежна змінна: відповіді респондентів.

Незалежна змінна: запитання анкети та умови участі в опитуванні.

План має наступні етапи:

1. Формулювання теми, мети та гіпотези дослідження, створення вибірки.

2. Створення опитування на базі Google-форми https://forms.gle/tQQbVUpPp6Cu7ZcQ7

3. Розповсюдження опитування серед працівників правоохоронних та судових органів, а також респондентів котрі не мали досвіду роботі в зазначених органах.

4. Збір результатів.

5. Обробка та аналіз результатів.

6. Написання звітів та висновків.

Цільова аудиторія: громадяни України, котрі проживають в м. Запоріжжі.

Вибірка: складала 60 осіб обох статей віком від 18 до 65 років, які дали згоду на опрацювання конференційної інформації за запитом дослідника. Вибір обумовлений особливостями провідної діяльності, статі та особистого досвіду.

Матеріал: інтернет-опитування у системі Google-форми; обладнання: комп’ютери або телефони з доступом до Internet.

Хід дослідження. Під час проведення дослідження пропонувалось пройти Google-форму. Перший розділ містив збір необхідних даних (стать, вік, освіта, рівень доходу, працювали чи працюєте в системі судової влади або правоохоронних органів, чи був у Вас особистий досвід роботи судової системи або правоохоронних органів, чи був досвід роботи судової системи або правоохоронних органів, яким він був для Вас. Також в першому розділі опитувальник «Справедливість та правосуддя» для дослідження соціальної свідомості, моральних орієнтирів або оцінки рівня довіри до судової системи та законодавства

Другий розділ містив в собі питання, що відносяться до методики «Діагностика рівня емпатії» (автор В. Бойко), де були наведені твердження, щоб скласти емпатичний портрет. [23].

Відповідно до мети та гіпотези дослідження результати ми вирішили групувати за критеріями: загальний результат та виокремити у кого є досвід роботи в судовій чи правоохоронній системі, гендерного порівняння.

В опитуванні взяло участь 20 респондентів, з них 50% чоловіків та 50% жінок (рис 2.1).

Рис. 2.1 Гендерний аналіз респондентів

Встановлено, що серед респондентів найбільша кількість з повною вищою освітою 65%, з повною середньою освітою 30% (рис. 2.2.).

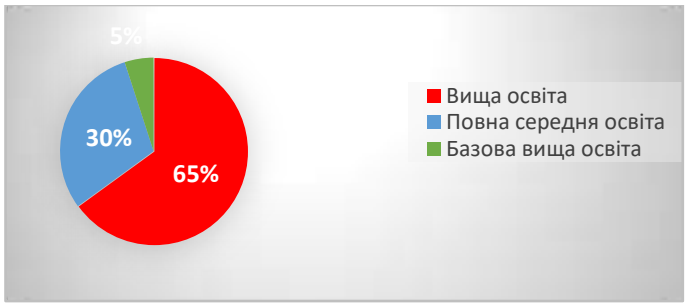

Рис. 2.2 Освіта респондентів

Встановлено, що серед вікової структури опитаних переважаюча кількість респондентів у віковій групі 35-44 років – 30%, значна кількість респондентів в категорії 25-34 роки – 25%, віці 45-54 років – 20%, 18-24 роки – 15%, 55-65 років – 10% (рис.2.3.).

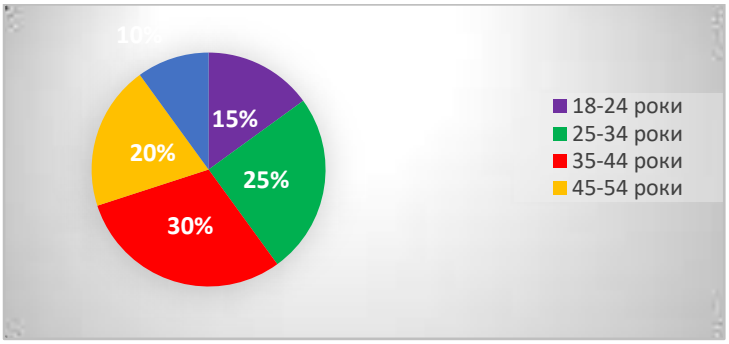

Рис. 2.3 Вікова структура респондентів

Встановлено, що серед респондентів рівень доходів: середній рівень доходу - 55%, високий рівень доходу - 25%, низький рівень доходу - 20% (рис.2.4).

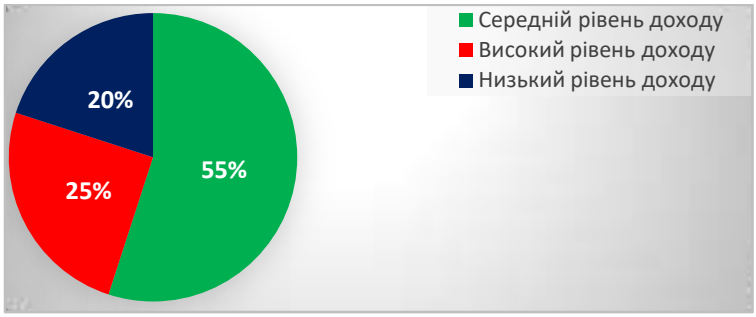

Рис. 2.4 Рівень доходу

Виходячи з рис. 2.5, серед респондентів 50% працюють чи працювали в системі правоохоронних або судових органів (рис.2.5).

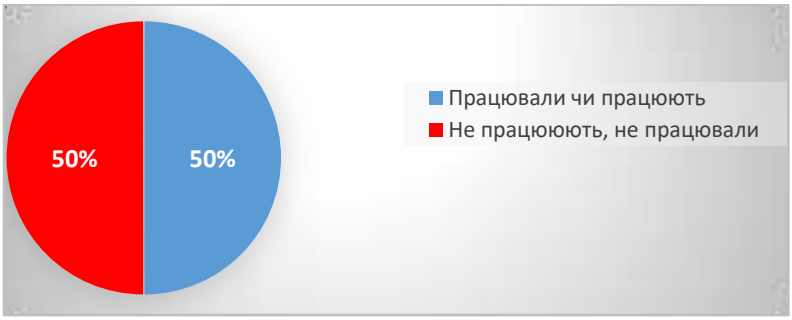

Рис. 2.5. Належність до правоохороних чи судових органів

Під час проведення опитування не вдалось досягнути пропорційності серед респондентів у котрих був особистий роботи судової системи та правоохоронних органів (рис.2.6).

Рис. 2.6. Наявність чи відсутність особистого досвіду роботи системи правоохоронних та судових органів

Власний досвід роботи правоохоронних органів 50% негативний досвід, 25% позитивний досвід, 25% нейтральний досвід (рис.2.7).

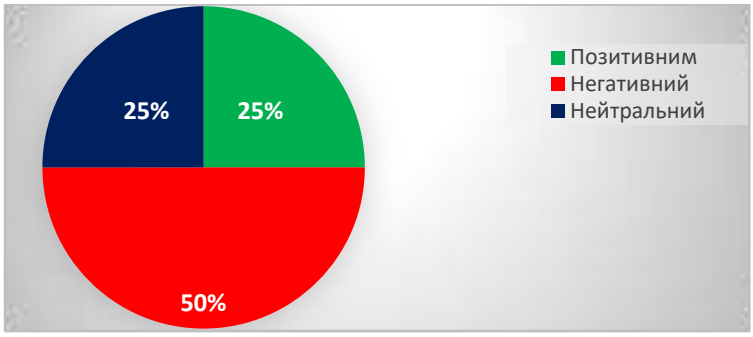

Рис. 2.7. Досвід роботи судової системи або правоохоронних органів, яким він був для Вас?

Результати опитувальника «Справедливість та правосуддя»

1. Справедливість: багатогранність поняття.

60% респондентів підтримують ідею рівного ставлення до всіх, проте 40% наголошують на важливості врахування унікальних обставин. Це вказує на баланс між абсолютною рівністю та контекстуальним підходом до справедливості.

85% вважають, що справедливість — це отримання того, що людина заслужила, демонструючи індивідуалістичний підхід до оцінки заслуг.

75% визнають важливість рівного старту, проте лише 55% вважають, що закони однаково застосовуються до всіх. Це може свідчити про недовіру до правової системи.

60% підтримують допомогу бідним, демонструючи схильність до ідеї соціального перерозподілу. Водночас 40% не погоджуються, що може бути пов’язано з побоюваннями щодо зловживання системою або недовірою до таких ініціатив.

2. Правосуддя: сприйняття та функції.

70% респондентів сприймають правосуддя як механізм захисту прав, а 60% акцентують на його ролі у вирішенні спорів.

Лише 55% підтримують цю функцію, що може свідчити про зростання популярності реабілітаційного підходу.

Лише 45% вважають правосуддя доступним для всіх, що свідчить про розрив між очікуваннями та реальним функціонуванням судової системи.

Диференціація зі справедливістю: Жоден респондент не вважає поняття «справедливість» і «правосуддя» синонімами. Це вказує на сприйняття справедливості як ширшої моральної категорії, тоді як правосуддя розглядається як механізм її часткової реалізації.

Ситуаційний аналіз: сприйняття справедливості у діях.

Оцінювання у школі: 40% підтримують індивідуальний підхід до оцінювання учнів, ще 40% виступають за відмову від оцінок. Це вказує на недовіру до традиційних методів оцінювання. Лише 20% схвалюють рівність оцінок для всіх, що підтверджує перевагу індивідуального підходу.

Соціальна справедливість: 55% респондентів вважають допомогу малозабезпеченим справедливим рішенням, тоді як лише 10% підтримують рівномірне підвищення податків. Лише 5% схвалюють ідею виправлення історичних несправедливостей, що може бути наслідком недостатньої обізнаності або сприйняття цієї теми як неактуальної.

Справедливість: 40% асоціюють її з принципом «кожен отримує те, що заслужив», тоді як 30% вважають, що справедливість — це задоволення всіх сторін. Лише 5% пов’язують її з дотриманням законів, що може вказувати на розрив між формальними нормами та їхнім сприйняттям.

Правосуддя: 45% асоціюють його із судовими процесами, а 30% — із відновленням прав, що свідчить про акцент на результативності та захисті постраждалих.

Більшість респондентів демонструють середній рівень розуміння справедливості та правосуддя (6–11 балів). Це вказує на наявність базового усвідомлення принципів із можливими прогалинами у деталях.

Соціальна справедливість: Висока підтримка рівних можливостей (75%) і допомоги малозабезпеченим (60%) свідчить про прагнення до соціальної рівноваги. Водночас 40% висловлюють побоювання щодо нерівності або зловживання системою.

Правосуддя та довіра: Лише 45% вважають правосуддя доступним для всіх, що може вказувати на системні бар’єри та недовіру до судової системи.

Відсутність асоціації між правосуддям і справедливістю (0%) свідчить про критичне ставлення до судових інститутів.

Історична справедливість: Низька підтримка виправлення історичних нерівностей (5%) може бути пов’язана з недостатньою інформованістю або невизнанням цієї теми як актуальної для суспільства.

Культурні аспекти: Відокремлення понять «справедливість» і «правосуддя» вказує на їхнє різне сприйняття: справедливість охоплює моральні та соціальні принципи, тоді як правосуддя розглядається як юридичний механізм.

Інтерпретація гендерних відмінностей: в нашому дослідженні позитивний досвід роботи правоохоронних та судових органів у чоловіків 20%, жінок 10%; негативний у чоловіків 5%, жінок 25%; нейтральний у чоловіків 25%, жінок 15%.

Методика «Діагностика рівня емпатійних здібностей (В. В. Бойко)

За результатами методики «Діагностика рівня емпатійних здібностей (В. В. Бойко), було отримано такі показники: у 25% досліджуваних проявляється дуже низький рівень емпатії, у 60% респондентів наявний занижений рівень емпатії, 25% – середній рівень, та 0% – високий рівень прояву даної характеристики. Результати методики за гендером представлена у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Результати дослідження рівня емпатійних здібностей за гендером

Рівень емпатії	Кіль-ть, жін. стать (%)	Кіль-ть, чол. стать (%)	Всього
Дуже низький	15 %	10 %	25 %
Занижений	30 %	30 %	60 %
Середній	10 %	5 %	15 %
Високий	0 %	0 %	0 %

Результати дослідження параметрів емпатійності представлено у таблиці 2.2.

Загальний рівень емпатії: Цей показник вказує на загальну здатність особи до емпатії, що є комбінованим результатом всіх каналів. Значення 16,8 може свідчити про низький рівень емпатії, який потребує розвитку окремих аспектів. Стандартне відхилення (3,62) вказує на середню варіативність: хоча більшість респондентів демонструють подібний рівень емпатії, є деяка частка з високими і низькими результатами. Асиметрія (0,31): незначний зсув у бік респондентів із трохи нижчим рівнем емпатії. Ексцес (-0,76): плаский розподіл вказує на більшу кількість результатів біля середнього рівня, ніж крайніх значень.

Таблиця 2.2

Результати дослідження параметрів емпатійності

	Загальний рівень емпатії	Раціональний канал	Емоційний канал	Інтуїтивний канал	Установки сприяння емпатії	Проникла здатність	Ідентифікація
Середнє значення	16,8	2,7	2,85	2,55	2,5	3,25	3,05
Стандартна похибка	0,80	0,21	0,22	0,27	0,25	0,27	0,31
Медіана	16,5	3	3	3	3	3	3
Стандартне відхилення	3,62	0,95	1,02	1,24	1,16	1,25	1,43
Дисперсія	13,85	0,95	1,08	1,62	1,42	1,64	2,15
Ексцес	-0,76	0,49	-0,48	0,45	-0,40	0,27	-1,38
Асиметрія	0,31	-0,06	0,01	-0,19	-0,66	0,74	0,15

Раціональний канал: Раціональний канал відображає здатність розуміти чужі почуття та думки на основі логіки та аналізу. Значення 2,7 може говорити про те, що респондент вміє аналізувати ситуації, проте, можливо, не завжди

використовує цю здатність ефективно. Стандартне відхилення (0,95): низька варіативність, більшість респондентів мають схожі результати. Асиметрія (-0,06): рівномірний розподіл свідчить про збалансованість у цій характеристиці. Ексцес: 0,49 – схильність до скупчення результатів біля середнього рівня.

Емоційний канал: Цей канал надає уявлення про здатність переживати емоції інших. Результат 2,85 вказує на наявність певного рівня емоційного розуміння і відповідності, але може вказувати на потребу в розвитку глибшого емоційного зв'язку. Стандартне відхилення (1,02): помірна варіативність, що показує індивідуальні відмінності. Асиметрія (0,01): розподіл дуже близький до симетричного, що вказує на збалансований розвиток у групі. Ексцес: -0,48 – плаский розподіл.

Інтуїтивний канал: Цей канал демонструє, наскільки респондент покладається на інтуїцію для розуміння інших. Результат 2,55 нижче, ніж у попередніх каналів, що свідчить про менш розвинену здатність несвідомо розуміти інших, про недостатню впевненість у своїй інтуїтивній здатності або про недостатність практики в цій області. Асиметрія (-0,19): більше респондентів із нижчим рівнем інтуїтивного розуміння. Ексцес: 0,45 – розподіл ближчий до нормального.

Установки сприяння емпатії: Цей показник вказує на готовність і бажання допомагати іншим. Значення 2,5 може вказувати на помірну відкритість до емпатійних відносин, але також свідчить про можливу потребу в розвитку більш позитивних установок. Симетрія: -0,66 – негативний зсув, більше низьких значень. Ексцес: -0,40 – плаский розподіл.

Проникliва здатність: Цей показник демонструє, наскільки респондент здатний проникати в суть емоційних станів інших. Результат 3,25 може свідчити про достатньо високий рівень проникливості, що є позитивним знаком для розвитку належного рівня емпатії. Асиметрія: 0,74 – позитивний зсув, більше високих значень. Ексцес: 0,27 – близький до нормального розподілу.

Ідентифікація: Значення 3,05 в категорії ідентифікації вказує на здатність відчувати та розуміти почуття інших людей, вписуючи себе в їх емоційний

контекст. Цей результат свідчить про певну ефективність у побудові емоційних зв’язків. Асиметрія: 0,15 – майже симетричний розподіл. Ексцес: -1,38 – сильно плаский розподіл, значна концентрація результатів біля середнього.

Найсильнішими параметрами виявилися проникна здатність та ідентифікація, що свідчить про високу здатність до створення емоційних зв’язків і розуміння інших. Раціональний та емоційний канали мають середній рівень розвитку, що говорить про збалансовану емпатію. Інтуїтивний канал та установки сприяння емпатії потребують уваги, оскільки вони найменш виражені.

В цілому, результати опитування демонструють наявність помірного рівня емпатії з деякими аспектами, які потребують додаткового розвитку, зокрема у раціональному, емоційному та інтуїтивному каналах. Це може бути основою для подальшої роботи над покращенням емпатійних навичок.

Аналіз даних свідчить про те, що учасники дослідження, перш ніж виявляти емпатію, прагнуть спиратися на власні погляди та обґрунтовані судження. Емпатія для них – це не стійка особистісна риса, а скоріше засіб для розуміння інших людей, який використовується вибірково. Результати показують, що емпатія в цьому випадку є інструментом для формування раціонально обґрунтованих висновків, а не спонтанною реакцією на емоції оточуючих.

Отже, можна зробити висновок, що респонденти перебувають у процесі пошуку ідей і цінностей, які могли б стати опорою для їхнього майбутнього життя. Їхня орієнтація на зовнішній світ свідчить про активний етап формування особистої ідентичності. Респонденти прагнуть до спілкування, виражають свої емоції та почуття відкрито і навіть демонстративно, але водночас вони проявляють нетерпимість до інакшості інших. Більшість з них залучені до соціальних процесів пошуку «своїх людей», що вказує на їхню підозріливість і труднощі у вибудовуванні довірливих стосунків. Вони схильні створювати атмосферу розслабленості та безпеки для тих, хто не викликає

підозр і хто зумів подолати певні бар’єри перевірки на приналежність до «своїх».

До висновку відзначимо, що наша гіпотеза підтверджується, Існує зв’язок між відчуттям справедливості та уявленнями про правосуддя: що більш розвиненим є почуття справедливості в людини, то більш вимогливими й детальними стають її уявлення про правосуддя. Зокрема, суб’єктивне сприйняття справедливості впливає на рівень довіри до правових інститутів і оцінку судових рішень. Водночас припускається, що формування уявлень про правосуддя визначається соціокультурними чинниками, особистим досвідом і рівнем правової свідомості.

2.3. Рекомендації правникам щодо організації психологічної програми профілактики професійної деформації яка впливає на розуміння почуття справедливості та правосуддя

Для досягнення мети та вирішення завдань психологічної розвивальної програми доцільно організовувати діяльність у межах трьох основних блоків:

1. Інформаційний блок, що включає проведення міні-лекцій, спрямованих на донесення ключових знань і роз'яснення основних понять.

2. Блок самопізнання, який передбачає аналіз правникам своїх особистісних характеристик, що проявляються під час взаємодії з іншими людьми.

3. Тренувальний блок, у рамках якого проводяться соціально-психологічні тренінги.

Результатом виконання програми має стати розвиток складових соціальної справедливості як важливих рис особистості учасників, а також формування психологічних механізмів, що сприяють її вдосконаленню.

Актуальною проблемою є недостатня увага до підвищення потенціалу розвитку справедливості у суспільстві. Її вирішення, на нашу думку, полягає у створенні сприятливих умов, що сприяють оптимізації розвитку почуття

(цінності) справедливості. Програма спрямована, для всіх, але ми рекомендуємо її запровадити у правоохоронних та судових органах. Реалізація такої програми сприяє позитивним змінам у розвитку когнітивно-інформаційної, емоційно-ціннісної та мотиваційно-конативної складових почуття справедливості, а також розуміння правосуддя. Окрім цього, вона стимулює активізацію дії таких психологічних механізмів, як ціннісна рефлексія, соціальна ідентифікація та ціннісна саморегуляція.

Основні принципи реалізації програми:

1. Створення умов для актуалізації й об'єктивації особистісної цінності почуття справедливості у людини.

2. Формування мотивації до справедливої поведінки шляхом перетворення особистісної цінності почуття справедливості на професійну, що є особливо значущим для тих, хто працює або працював у системі правоохоронних і судових органів.

3. Активізація зв'язку між особистісними, професійними та суспільними цінностями соціальної справедливості, інтеграція цих аспектів у цілісну систему.

Розроблена програма базується на ціннісно-діалогічному підході, що ґрунтується на наукових засадах і концептуальній моделі розвитку почуття справедливості у суспільній взаємодії.

При створенні зазначеної програми було враховано такі критерії розвитку почуття справедливості:

1. Усвідомлене прийняття соціальних норм, включаючи норми справедливості, а також моральних імперативів, які передбачають необхідність прояву справедливості у взаєминах з іншими людьми.

2. Ціннісне ставлення до учасників професійної взаємодії, що охоплює повагу до себе та до інших осіб, із якими у взаєминах досягається рівність на ціннісно-смисловому рівні.

3. Моральна та нормативна поведінка у професійній сфері, яка спонукає до справедливих, соціально прийнятних рішень і дій.

Передбачається, що формування почуття справедливості в особистості відбувається на таких рівнях:

Когнітивний рівень: передбачає розширення знань і уявлень про цінність справедливості, розвиток розуміння взаємозв'язків між суспільними, особистісними та професійними цінностями справедливості й правосуддя, а також формування усвідомленої ціннісно-смислової позиції щодо цих понять.

Емоційно-ціннісний рівень: спрямований на розвиток ціннісного ставлення до справедливості, оцінювання власних професійних якостей через їх зв'язок із почуттям справедливості, а також на формування привабливості ідеї досягнення рівності у взаєминах через діалог.

Поведінковий рівень: зосереджується на формуванні намірів діяти справедливо. Це включає схильність працівників правоохоронних і судових органів до соціально справедливих дій у взаємодії з колегами та громадянами, готовність дотримуватись принципів справедливості у своїх вчинках, а також розробку стратегій соціально-справедливої поведінки.

На когнітивному рівні розвиток передбачає накопичення знань про цінність справедливості, усвідомлення значення взаємозв'язків між різними видами цінностей (особистісними, професійними, суспільними), а також формування чіткої позиції стосовно правосуддя та справедливості.

На емоційно-ціннісному рівні відбувається зміцнення ставлення до справедливості як значущої цінності, аналіз і оцінка професійних якостей, пов'язаних із проявами справедливості, а також формування позитивного ставлення до діалогічної взаємодії, яка ґрунтується на рівності.

На поведінковому рівні розвиток почуття справедливості включає усвідомлені наміри діяти справедливо під час взаємодії у професійній діяльності. Працівники правоохоронних і судових органів формують установки, які спонукають їх до дотримання принципів справедливості, і розробляють стратегії поведінки, що відповідають цим принципам.

У процесі активізації когнітивно-інформаційної складової у працівників правоохоронних і судових органів розширювалися уявлення та поглиблювалися

знання щодо соціальних і моральних норм професійної взаємодії, включаючи норми справедливості. Ці знання сприяли перегляду і зміцненню соціальних та моральних переконань.

Розвиток емоційно-ціннісної складової соціальної справедливості серед працівників зазначених органів відбувався завдяки формуванню ціннісного ставлення до себе та до осіб, які зверталися для поновлення своїх прав. Останні розглядалися як суб'єкти професійної взаємодії та психологічно рівноправні партнери. Крім того, значну роль відігравало прийняття соціальних норм і моральних імперативів.

Становлення мотиваційно-конативної складової характеризувалося вдосконаленням умінь особистості здійснювати моральний вибір на основі соціально-нормативної мотивації, а також розвитком здатності до самоконтролю емоцій та мотивів.

Для формування почуття справедливості та розуміння правосуддя як особистісної цінності й правової категорії використовувалися психологічні механізми, зокрема:

Ціннісна рефлексія, яка ініціювала процес переосмислення особистістю своїх уявлень і знань про справедливість та правосуддя, а також усвідомлення необхідності дотримання справедливості у взаємодії з іншими. Завдяки цьому механізму формувалося розуміння особистої значущості цінності справедливості.

Ціннісна саморегуляція, що забезпечувала перетворення справедливості з особистісної цінності в мотив, який визначає соціально справедливу поведінку.

Мета програми полягала в актуалізації цінності справедливості серед інших особистісних цінностей та у розвитку цієї якості до рівня домінантної професійної цінності. Справедливість мала стати визначальним фактором моральної та соціально справедливої поведінки.

Відповідно до зазначеної мети програми були сформульовані як загальні, так і конкретні завдання, спрямовані на її реалізацію.

Серед основних загальних завдань виділяються такі:

1. Інтенсифікація розвитку почуття справедливості особистості, яка в професійній діяльності виражається у досягненні психологічної та ціннісно-смислової рівності.

2. Утвердження особистості в усвідомленні її цінності, включаючи прийняття її індивідуальних особливостей, когнітивних можливостей і життєвих обставин.

3. Формування мотивації до справедливої поведінки у професійній сфері та в повсякденній взаємодії.

Конкретні завдання програми спрямовані на досягнення таких результатів:

1. Розвиток рефлексивних навичок у працівників правоохоронних і судових органів, що сприяє самопізнанню та вдосконаленню професійної діяльності, попереджує професійне вигорання.

2. Стимулювання особистості до активного осмислення, узгодження та прийняття ціннісно-смислових позицій інших людей, а також усвідомлення й формування власної позиції.

3. Формування адекватного ставлення до інших осіб через розвиток доброзичливості, емпатії, толерантності, а також самоставлення на рівні самоприйняття, самоповаги та конструктивної самокритики.

4. Розвиток нормативної та моральної мотивації, яка спонукає працівників правоохоронних і судових органів діяти справедливо у взаєминах з іншими учасниками правосуддя.

Розвиток соціальної справедливості в особистості має відбуватися за умов постійного осмислення і рефлексії власної системи цінностей. Важливим є підвищення самоповаги як носія моральних, особистісних і професійних цінностей. Також передбачається моделювання ситуацій, у яких вимагається прийняття морального рішення, і постійна актуалізація значення діалогічної взаємодії серед працівників правоохоронних і судових органів.

Особливу увагу в програмі приділено ролі переживання, яке відіграє ключову роль у формуванні особистісних якостей. Переживання розглядається

як важливий процес, що сприяє глибокому переосмисленню цінностей і підвищенню їхньої значущості для особистості.

Виходячи з положення Ф.Є. Василюка про переживання як особливу діяльність, спрямовану на «перебудову психологічного світу» людини, віднаходженні «смислової відповідності між свідомістю і буттям», ми спонукаємо осмислювати цінність справедливісті та особливості її дотримання з точки зору особистісного контексту [18].

Для розвитку когнітивно-інформаційної складової соціальної справедливості особистості, застосовували методику М. Рокіча «Ціннісні орієнтації», здійснювали експрес-діагностику соціальних цінностей , проводили бесіду, спрямовану на усвідомлення учасниками експерименту важливих для них цінностей [18].

Підбираючи зазначені заходи, ми прагнули досягти двох основних цілей:

1. Сприяти розумінню особистісних цінностей як індивідуальних, сформованих у результаті інтеріоризації суспільних цінностей.

2. Сприяти розвитку усвідомлення кожним учасником експерименту ролі та значення соціальної справедливості в структурі його моральної сфери.

Одним із ключових заходів блоку самопізнання стала методика М. Рокіча «Ціннісні орієнтації», використання якої спрямоване на формування усвідомлення власної системи цінностей (Додаток В). Це включало:

1. Визначення ієрархії власних цінностей.

2. Виявлення взаємозв’язків між цінностями-цілями та цінностями-засобами.

3. Здатність орієнтуватися у своїй системі цінностей, співвідносити життєвий досвід із цінностями, що пропонувалися для аналізу.

Цей підхід допоможе учасникам глибше розуміти, як їхні індивідуальні переконання інтегруються з суспільними цінностями, і підсилював здатність до саморефлексії щодо значення справедливості в їхньому житті.

З метою активізації механізму ціннісної рефлексії нами пропонується ряд психотехнік, вправ. Зокрема, ми застосувати модифіковану вправу за

проективною технологією «Дерево з чоловічками», яка спонукає аналізувати власний життєвий досвід, виділяти цінності свого життя. аналізуючи свої малюнки, визначалися з тим, які цінності для них є пріоритетними, які стратегії є найбільш важливими [49, 58].

Під час проведення тренінгових занять застосовувати вправу «Три імені», яка має на меті формування установок на самопізнання та здійснення самоідентифікації [18]. При записуванні на запропонованих картках варіантів свого імені учасники співвідносять з тими якостями своєї особистості, які відповідають її певним сторонам.

Модифікована вправа «Без маски» сприяє формуванню (або удосконаленню) навичок правдивих висловлювань для аналізу сутності свого «Я» [66, 58]. Фрази про себе, які потрібно продовжувати, свідчать, з ким або чим вони себе ідентифікують, відповідно опредмечуючи у своїй свідомості об’єкт ідентифікації та власні якості, з ним пов’язані. Вправа «Сформуй позитивний Я-образ» актуалізовує у свідомості власні позитивні риси, які у взаємодії з оточуючими позитивно позначаються на змістовому боці стосунків; спонукала до визначення своїх потенційних здібностей і можливостей, до віднаходження шляхів власного самовдосконалення; допомогла визначити вектор оптимізації розвитку особистістю власного «Я» [16].

Отже, до висновку зазначимо, що засоби, включені до розробленої психологічної програми, проведення заходів, спрямованих на усвідомлення власної самоцінності, є надзвичайно корисним. Це пояснюється тим, що розвиток якості соціальної справедливості значною мірою залежить від ставлення особистості до самої себе.

Робота з мотиваційно-конативною складовою почуття справедливості та розуміння правосуддя спрямована на формування здатності до здійснення морального вибору. Це включає розвиток моральної мотивації, яка спонукає до соціально справедливих дій, а також вміння володіти собою у складних ситуаціях, коли необхідно реалізувати цей вибір.

ВИСНОВКИ

Щоб зрозуміти, що саме означає справедливість для певної особи чи групи, необхідно глибоко проаналізувати властивості їхнього сприйняття, враховуючи особливості ситуації, а також характеристики конкретної особистості чи групи, зокрема соціальний вплив. Такий аналіз дає змогу хоча б частково передбачити їхнє суб’єктивне уявлення про дійсність, розглядаючи її крізь призму справедливості чи несправедливості. При цьому реальність залишається незалежною від спроб психологів, юристів, соціологів та інших фахівців теоретично обґрунтувати чи уточнити поняття справедливості.

Подібна діяльність стає корисною лише за умов, що включає не лише теоретичні та емпіричні дослідження, але й впровадження отриманих результатів для поліпшення ситуації. Це означає створення умов для гармонізації сприйняття ситуації, оскільки в латині поняття справедливості пов’язане зі словом "рівність". Таким чином, сприйняття ситуації як "нерівної" фактично означає її сприйняття як несправедливої. Наслідком такого сприйняття стає виникнення потреби, а відповідно й мотивації, для відновлення рівноваги. Цей процес зачіпає емоційну, мотиваційну та когнітивну сфери особистості.

Попри наявність численних теорій походження емоцій, саме справедливість сприймається через оцінку ситуації як когнітивного процесу. Емоція, що виникає в результаті такої оцінки (відповідно до когнітивної теорії походження емоцій), підсилює це сприймання. Сприйняття включає низку психічних процесів, зокрема когнітивний, через призму якого оцінюється ситуація та співвідноситься з шаблонами власного досвіду, цінностей, свідомості (правосвідомості) і потреб. Зокрема, розуміння власних або чужих потреб (завдяки емпатії) сприяє формуванню відповідної емоції.

Почуття справедливості варто розглядати як таке, що є тривалим у часі та відносно стабільним. Якщо людина перебуває в середовищі, яке сприймається

як справедливе, це почуття виникає рідко. У разі несправедливого середовища з часом відбувається адаптація, і несправедливість перестає сприйматися настільки гостро.

Дослідження, проведене в межах даної кваліфікаційної роботи, підтвердило актуальність вивчення взаємозв'язку між переживанням почуття справедливості та уявленнями про правосуддя.

Аналіз результатів дозволив дійти таких висновків:

Актуальність дослідження. У сучасному суспільстві питання справедливості та правосуддя є основою соціальної стабільності, формування довіри громадян до державних інституцій і забезпечення їхнього психологічного благополуччя. Проблеми, пов'язані з суб'єктивним сприйняттям правових рішень як несправедливих, є причиною фрустрації, соціальної напруги та відчуження від правових інституцій.

Теоретико-методологічні аспекти. Теоретичний аналіз дав змогу висвітлити ключові підходи до визначення понять "справедливість" і "правосуддя" в історичному, психологічному та юридичному аспектах. Виявлено, що уявлення про справедливість формуються під впливом соціально-культурних чинників, індивідуального досвіду та рівня правової свідомості.

Емпіричні результати. Результати емпіричного дослідження підтвердили наявність взаємозв'язку між почуттям справедливості та уявленнями про правосуддя. Було встановлено, що чим більш розвиненим є почуття справедливості в особистості, тим диференційовані її уявлення про правосуддя. Зокрема, підвищений рівень почуття справедливості позитивно корелює з довірою до правових інститутів і здатністю об'єктивно оцінювати судові рішення.

Роль психологічних механізмів. Встановлено, що ціннісна саморегуляція та рефлексія є ключовими механізмами, які сприяють формуванню справедливості як особистісної та соціальної цінності. Ці механізми дозволяють особистості переосмислювати свої моральні переконання, інтегрувати їх із соціальними нормами й приймати обґрунтовані рішення у складних ситуаціях.

Практичне значення. На основі отриманих результатів розроблено рекомендації для правових інституцій і психологів. Ці рекомендації спрямовані на подолання розриву між очікуваннями громадян і реаліями правосуддя. Рекомендовано впровадження психологічних програм, що сприяють розвитку почуття справедливості, підвищенню рівня правової свідомості та формуванню довіри до судової системи.

Наукова новизна. Новизна роботи полягає у встановленні нових аспектів взаємодії між моральними переконаннями особистості та суспільними уявленнями про правосуддя. Це дослідження зробило внесок у розуміння соціально-психологічних чинників, які впливають на формування ставлення до правових інституцій.

Таким чином, результати дослідження дозволили досягти поставленої мети – проаналізувати взаємозв’язок між переживанням почуття справедливості та уявленнями про правосуддя, а також визначити способи підвищення рівня довіри до правової системи. Отримані висновки можуть бути використані для подальших досліджень у сфері психології, права та соціології, а також у розробці програм, спрямованих на зміцнення соціальної стабільності та правової культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Англійсько-український словник / За редакцією В.І Карабан. Вінниця : Нова книга, 2004. 1088 с.

2. Аристотель. Нікомахова етика / пер. з давньогр. Київ : Аквілон-Плюс, 2002. 480 с.

3. Біхевіоризм. Велика українська енциклопедія. Київ : Енциклопедичне видавництво, 2016. URL: https://vue.gov.ua/Біхевіоризм

4. Березовська Ю., Оріщенко О. Переживання психологічного благополуччя осіб з різним типом емпатії. *Проблеми сучасної психології особистості.* Вип. IX: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених та студентів (17-18 травня 2017 р., м. Одеса). Одеса: ВМВ, 2018. С. 74 – 78.

5. Бех І. Д., Павелків Р.В. Ціннісна система як критерій особистісного виміру. *Українська психологія: сучасний потенціал. Матеріали Четвертих Костюківських читань*. Київ: Вид. Док-К, Т.1. С.68-76.

6. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. Київ: Либідь, 2003.344 с.

7. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку. Київ : Академвидав, 2012. 256 с.

8. Бех І.Д. Справедливість-несправедливість у міжособистісних взаєминах. *Педагогіка і психологія*. No 2. 2001. С. 6 – 9.

9. Вавринів О.С. Становлення поняття емпатії в психології. *Теорія і практика сучасної психології*. № 2. Т. 1. 2019. С. 28-31.

10. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Посібник для студентів вищих навчальних закладів. Дрогобич: Коло, 2006. 326 с.

11. Власюк Ж.І. Виховання почуття справедливості у молодших школярів у позаурочній діяльності. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2015. 186 с.

12. Гусєв В.І. Гносеологічні засади політичної теорії Джона Локка. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Філософія та релігієзнавство.* Т. 37. 2005. С. 15–23.

13. Гавриловська К.П. Психологічні механізми нормативно-правової регуляції поведінки особистості : дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2008. 209 с.

14. Джон Ролз. Теорія справедливості. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 822 с.

15. Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку. *Збірник наукових праць*. Випуск 6. Київ : Київський університет права НАН України, 2005. 185 с.

16. Занюк С.С. Мотиваційний тренінг. Формування мотивації учбової діяльності у студентів і старшокласників. *Практична психологія та соціальна робота*. No8. 2002. С. 31-38.

17. Занюк С. Психология мотивации. Київ: Эльга-Н; Ника- Центр, 2001. 352 с.

18. Клочек Л.В. Психологія соціальної справедливості у педагогічній взаємодії : дис. ... докт. психол. наук. Київ, 2019. 565 с.

19. Клочек Л.В. Структура та процесуальні основи справедливості у соціальній взаємодії. *Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського.* Психологічні науки: збірник наукових праць / за ред. Н.О. Євдокимової. Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2016. С. 93-99.

20. Ляшенко В. Право, свобода та ... утопія. *Науковий вісник Української академії внутрішніх справ України*. No 1. 1998. С. 11–14.

21. Маноха І.П. Вчинковий смисл психологічних феноменів: феномени мотиваційні. *Основи психології* / За заг. ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця. Київ: «Либідь», 1995. С. 231-298.

22. Околіта С.В. Справедливість та законність: історико-філософський аспект. Київ : ЦГО НАН України, 1998. 70 с.

23. Опитувальник «Справедливість та правосуддя».URL: https://forms.gle/tQQbVUpPp6Cu7ZcQ7

24. Орловська Л.С. Правосуддя в Україні: сучасний стан конституційно-правового регулювання, проблеми та перспективи реформування: маг… Запоріжжя 2016. 150 с.

25. Памфіл Юркевич. Історія філософії права; Філософія права; Філософський щоденник. Київ : Український Світ, 1999. 756 с.

26. Платон. Держава / переклад із давньогрецької Д. Коваль. Київ : Основи, 2000. 355 с.

27. Платон. Діалоги. Київ, 1999. 395 с.

28. Потапова О., Салахова Я. Від дискримінації до гендерної справедливості. Київ : МОМ, 2017. - 32 с.

29. Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: колективна монографія /А. М. Бернюков, В. С. Бігун, Ю. П. Лобода, Б. В. Малишев, С. П. Погребняк, С. П. Рабінович, В. С. Смородинський, О. В. Стовба / (Відп. ред. В. С. Бігун). Київ, 2009. 316 с

30. Примаченко О. Василь Маляренко: «Чутки про тотальну корупцію в судах дещо перебільшені». *Дзеркало тижня*. No 22 (550). 2005. С. 16

31. Причепій Є.М., Черній А.М., Гвоздецький В.Д., Чекаль Л.А. Філософія. Київ: Академія, 2001. 576 с.

32. Радбрух Ґ. Законне неправо та надзаконне право. *Філософія права*. № 8. 2004. С. 83–94.

33. Рішення Конституційного Суду України No 3-рп/2003 від 30 січня 2003 року. *Офіційний вісник України*. No 6. 2003. С. 245

34. Розвиток моральних переконань школярів/М.І. Борішевський, М.Т. Дрігус, Л.І. Пилипенко та ін. / За ред. М.І. Боришевського. Київ: Рад. шк., 1986. 181 с.

35. Семиченко В.А. Психология личности. Київ: Видавець Ешке О.М., 2001. 427 с.

36. Сидоренко І. Історичні інтерпретації принципу справедливості. *Культура і сучасність*. 2014. С. 8–12.

37. Скрипченко О.В. Психічний розвиток учнів. Київ: Знання, 1974. 178 с.

38. Слюсаревський М.М. Ілюзії і колізії. Київ: Гнозіс, 1998. 234 с

39. Сумченко, І.В. Філософські концепції справедливості: особливості інтерпретації. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. Вип. 4(2). 2012. С. 212–218.

40. Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики : Словник. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.

41. Тофтул М.Г., Шмат Р.П. Конфуцій про справедливість. *Вісник Львівського університету. Серія «Психологічні науки»*. No 13. 2022. С. 13–21.

42. Трач Р. Психологія з людським обличчям: гуманістичний підхід у західній психології XX століття. *Сучасність.* No 9. 2002. С. 82–99.

43. Фальковська Л.М. Справедливість як предмет соціально-психологічного дослідження. *Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави*. No 11. 2011. С. 290–299

44. Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук та ін. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

45. Філософія права: Навчальний посібник / О. Г. Данільян, Л. Д. Байрачна, С. І. Максимов та ін.; За заг. ред. О. Г. Данільяна. Київ, 2002. С. 14.

46. Філософія права: проблеми і підходи / за заг. ред. П. М. Рабіновича. Львів, 2005. С. 14.

47. Хазратова Н.В. Психологія відносин особистості й держави : монографія. Луцьк : Вежа, 2004. 276 с.

48. Чернушенко Є. А. Апеляційне оскарження в цивільному процесі України: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Одес. нац. юрид. акад., 2004. С. 7, 12.

49. Шевченко Н.Ф., Сурякова М.В. Практикум з розвитку професійної кар’єри майбутнього фахівця. *Практична психологія та соціальна робота*. No6. 2010. С. 49-62.

50. Adams J.S. Inequity in social exchange. Advances in experimental social psychology / Ed. By L. Berkowitz. N.Y., 1965. 139 p.

51. Alm D. On the reasonableness of moral judgments. *Social theoriy a practice*. Tallahassce, V. 26. No2. 2000. P. 251-277.

52. Bandura A. Social-learning theory of identificatory processes. *Handbook of Socialization Theory and Research*. Chicaqo, 1969. P.213–262.

53. Deutsch M. Distributive justice: A social psychological perspective. *American Journal of Sociology*. Volume 92. Issue 5., 1987. P. 1262-1264.

54. Festinger L. Conflict, Decision, and Dissonance, V 3. Stanford University Press, 1964. 163 p.

55. Gordon W. Allport A Psychological Interpretation, New York: Henry Holt & Co.pp. 588

56. John Rawls. A Theory of Justice. The Belknap Press of Harvard University Press Cambridge, Massachusetts London, England, 2005. 607 p.

57. Lerner M.J. The belief in adjust world: a fundamental delusion. New York, 1980. 221 p.

58. Lind E.A., Tyler T.R. The social psychology of procedural justice New York, 1988. P. 79-89.

59. Tyler T.R. Psychological models of the justice motive: antecedents of distributive and procedural justice. *Journal of Personality and Social Psychology*. V. 67. 1994. P. 850-863.

60. Wenzel M. Justice and identity: the significance of inclusion for perceptions of entitlement and the justice motive. *Personality and Social Psychology Bulletin*. V. 26. 2000. P. 157-176.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика «Діагностика рівня емпатійних здібностей (В. В. Бойко)

Інструкція. Якщо Ви згодні з даними твердженнями, ставите поряд з їх номерами знак «+», якщо не згодні - знак «-».

Текст опитувальника

1. У мене є звичка уважно вивчати особи і поведінку людей, щоб зрозуміти їх характер, нахили, здібності.

2. Якщо оточуючі виявляють ознаки нервозності, я зазвичай залишаюся спокійним.

3. Я більше вірю доводам свого розуму, ніж інтуїції.

4. Я вважаю цілком доречним для себе цікавитися домашніми проблемами товаришів по службі.

5. Я можу легко увійти в довіру до людини, якщо буде потрібно.

6. Зазвичай я з першої ж зустрічі вгадую «споріднену душу» в новій людині.

7. Я з цікавості зазвичай заводжу розмову про життя, роботу, політику з випадковими попутниками в поїзді, літаку.

8. Я втрачаю душевну рівновагу, якщо оточуючі чимось пригнічені.

9. Моя інтуїція - більш надійний засіб розуміння оточуючих, ніж знання або досвід.

10. Проявляти цікавість до внутрішнього світу іншої особистості нетактовно.

11. Часто своїми словами я ображаю близьких мені людей, не помічаючи того.

12. Я легко можу уявити себе будь-яким тваринам, відчути його повадки і стану.

13. Я рідко міркую про причини вчинків людей, які мають до мене безпосереднє відношення.

14. Я рідко приймаю близько до серця проблеми своїх друзів.

15. Зазвичай за кілька днів я відчуваю: щось має трапитися з близькою мені людиною, і очікування виправдовуються.

16. У спілкуванні з діловими партнерами зазвичай намагаюся уникати розмов про особисте.

17. Іноді близькі дорікають мене в черствості, неуважності до них.

18. Мені легко вдається, наслідуючи людям, копіювати їх інтонацію, міміку.

19. Мій цікавий погляд часто бентежить нових партнерів.

20. Чужий сміх зазвичай заражає мене.

21. Часто, діючи навмання, я тим не менш знаходжу правильний підхід до людини.

22. Плакати від щастя нерозумно.

23. Я здатний повністю злитися з коханою людиною, як би розчинившись в ньому.

24. Мені рідко зустрічалися люди, яких я розумів би без зайвих слів.

25. Я мимоволі чи з цікавості часто підслуховую розмови сторонніх людей.

26. Я можу залишатися спокійним, навіть якщо всі навколо мене хвилюються.

27. Мені простіше підсвідомо відчути сутність людини, ніж зрозуміти його, «розклавши по поличках».

28. Я спокійно ставлюся до дрібних неприємностей, які трапляються у кого-небудь з членів сім'ї.

29. Мені було б важко задушевно, довірливо розмовляти з настороженим, замкнутою людиною.

30. У мене творча натура - поетична, художня, артистична.

31. Я без особливої цікавості вислуховую сповіді нових знайомих.

32. Я засмучуюсь, якщо бачу плаче людини.

33. Моє мислення більше відрізняється конкретністю, строгістю, послідовністю, ніж інтуїцією.

34. Коли друзі починають говорити про свої неприємності, я волію перевести розмову на іншу тему.

35. Якщо я бачу, що у когось з близьких погано на душі, то зазвичай утримуюся від розпитувань.

36. Мені важко зрозуміти, чому дрібниці можуть так сильно засмучувати людей.

Обробка результатів. Нижче наводяться 6 шкал з номерами певних тверджень. Підраховується число відповідей, відповідних ключу кожної шкали (кожна співпала відповідь, з урахуванням знака, оцінюється одним балом), а потім визначається їх загальна сума.

1. Раціональний канал емпатії: +1, +7, -13, +19, +25, -31.

2. Емоційний канал емпатії: -2, +8, -14, +20, -26, +32.

3. Інтуїтивний канал емпатії: -3, +9, +15, +21, +27, -33.

4. Установки, емпатії: +4, -10, -16, -22, -28, -34.

5. Проникаюча здатність в емпатії: + 5, -11, -17, -23, -29, -35.

6. Ідентифікація в емпатії: +6, +12, +18, -24, +30, -36.

Аналізуються показники окремих шкал і загальна сумарна оцінка рівня емпатії. Оцінки з кожної шкалою можуть варіюватися від 0 до 6 балів і свідчить про значимість конкретного параметра (каналу) в структурі емпатії. Вони виконують допоміжну роль в інтерпретації основного показника - рівня емпатії. Сумарний показник теоретично може змінюватися в межах від 0 до 36 балів.

Висновки. Якщо в сумі по всіх шкалах 30 балів і вище - у людини дуже високий рівень емпатії; 29-22 - середній; 21-15 - занижений; менше 14 балів - дуже низький.

Додаток Б

Опитувальник «Справедливість та правосуддя»

Даний опитувальник спрямований на оцінку рівня відчуття справедливості та правосуддя у респондентів. Учасники відповідають на серію запитань, а їхні відповіді порівнюються з ключем, що дозволяє визначити кількість балів. За співпадання відповіді з ключем нараховується 1 бал, за невідповідність — 0 балів. Усі набрані бали сумуються, і на їх основі визначається рівень відчуття справедливості та правосуддя.

Оцінка рівнів:

0–5 балів — низький рівень відчуття справедливості та правосуддя. Це може свідчити про недостатнє розуміння або неприйняття основних принципів цих понять.

6–11 балів — середній рівень, який відображає певне розуміння та прийняття концепцій справедливості й правосуддя, проте не в повній мірі.

12–16 балів — високий рівень, що вказує на добре усвідомлення цих понять і чітке дотримання їхніх принципів.

Структура опитувальника:

Закриті запитання з варіантами "Так/Ні" (питання 1–10):

Ці питання спрямовані на з’ясування базових уявлень респондентів про справедливість і правосуддя. Наприклад, оцінюється, чи вважає респондент справедливістю рівне ставлення, чи допомогу тим, хто найбільше цього потребує. Аналогічно, питання про правосуддя визначають, чи сприймається воно як система, яка забезпечує справедливість, захищає права, карає злочинців або вирішує спори.

Питання з варіантами відповідей (питання 11–15):

Вони поглиблюють оцінку, пропонуючи респонденту вибір ситуацій або визначень, які найкраще відповідають його уявленням. Це дозволяє виявити, які аспекти справедливості та правосуддя є пріоритетними для респондента.

Заключне питання (16):

З’ясовує, чи розглядає респондент поняття "справедливість" і "правосуддя" як рівнозначні.

Практичне застосування:

Результати опитувальника можуть використовуватися для дослідження соціальної свідомості, моральних орієнтирів або оцінки рівня довіри до судової системи та законодавства. Отримані дані також допомагають виявити особисті чи культурні особливості у сприйнятті справедливості та правосуддя.

Питання

1. Справедливість - це коли до всіх ставляться однаково.

Так

Ні

2. Справедливість - це коли кожен отримує те, на що заслуговує.

Так

Ні

3. Справедливість - це коли закони однаково застосовуються до всіх.

Так

Ні

4. Справедливість - це коли люди мають рівні можливості.

Так

Ні

5. Справедливість - це коли бідним допомагають більше, ніж багатим.

Так

Ні

6. Правосуддя - це система, яка забезпечує справедливість.

Так

Ні

7. Правосуддя - це система, яка захищає права людей.

Так

Ні

8. Правосуддя - це система, яка карає злочинців.

Так

Ні

9. Правосуддя - це система, яка вирішує спори між людьми.

Так

Ні

10. Правосуддя - це система, яка доступна для всіх людей.

Так

Ні

11. Що таке справедливість, на вашу думку?

а) Коли кожен отримує рівні можливості.

б) Коли кожен отримує те, що заслужив.

в) Коли всі задоволені результатом.

г) Коли дотримуються законів і правил.

Інше:

12. Яка з наведених ситуацій є найбільш справедливою?

а) Вчитель ставить всім учням однакові оцінки.

б) Вчитель оцінює кожну роботу індивідуально.

в) Вчитель ставить вищі оцінки дітям з багатих сімей.

г) Вчитель не ставить оцінки взагалі.

13. Який з прикладів найкраще ілюструє принцип справедливості у суспільстві?

а) Призначення покарання незалежно від обставин.

б) Виплата допомоги малозабезпеченим сім’ям.

в) Підвищення податків для всіх громадян без винятків.

г) Виправлення несправедливостей минулого (наприклад, для національних меншин) – виправлення історичної дискримінації.

14. Яке з наведених визначень найбільш точно відображає поняття "правосуддя"?

а) Правосуддя - це синонім слова "справедливість".

б) Правосуддя - це діяльність суду щодо розгляду справ і винесення рішень.

в) Правосуддя - це сукупність юридичних норм і правил.

г) Правосуддя - це процес відновлення порушених прав.

15. Як би ви визначили правосуддя?

а) Дотримання законів і правил.

б) Справедливий розподіл ресурсів.

в) Захист прав і свобод людини.

г) Усе вищеперелічене.

16. Чи рівнозначні для Вас поняття "справедливість" та "правосуддя"?

Так

Ні

Додаток В

Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича

Методика "Ціннісні орієнтації" розроблена Мілтоном Рокичем як тест особистості, спрямований на вивчення ціннісно-мотиваційної сфери людини. Система ціннісних орієнтацій визначає змістовну сторону спрямованості особистості і складає основу її відносин до навколишнього світу, до інших людей, до себе самої, основу світогляду і ядро мотивації життєвої активності, основу життєвої концепції і "філософії життя".

Обстеження краще проводити індивідуально, але можливо і групове тестування.

Респонденту пред'явлені два списки цінностей (по 18 у кожному), або на аркушах паперу в алфавітному порядку, або на картках. У списках випробуваний присвоює кожній цінності ранговий номер, а картки розкладає по порядку значущості. Остання форма подачі матеріалу дає більш надійні результати.

Спочатку пред'являється набір термінальних, а потім набір інструментальних цінностей.

Інструкція до тесту

"Зараз Вам буде пред'явлений набір з 18 карток з позначенням цінностей. Ваше завдання - розкласти їх по порядку значимості для Вас як принципів, якими Ви керуєтеся у Вашому житті.

Уважно вивчіть таблицю і, вибравши ту цінність, яка для Вас найбільш значима, помістіть її на перше місце. Потім виберіть другу за значимістю цінність і помістіть її слідом за першою. Потім виконайте те ж з усіма рештою цінностями. Найменш важлива залишиться останньою і займе 18 місце.

Розробіть не поспішаючи, вдумливо. Кінцевий результат повинен відбивати Вашу справжню позицію".

Тестовий матеріал

Список А (термінальні цінності):

1. активна діяльна життя (повнота та емоційна насиченість життя);

2. життєва мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом);

3. здоров'я (фізичне і психічне);

4. цікава робота;

5. краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі і в мистецтві);

6. любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною);

7. матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів);

8. наявність хороших і вірних друзів;

9. суспільне покликання (повага оточуючих, колективу, товаришів по роботі);

10. пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуальне розвиток);

11. продуктивна життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей);

12. розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення);

13. розваги (приємне, необтяжливе проведення часу, відсутність обов'язків)

14. свобода (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках)

15. щасливе сімейне життя

16. щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, всього народу, людства в цілому)

17. творчість (можливість творчої діяльності)

18. впевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч; сумнівів).

Список Б (інструментальні цінності):

1. акуратність (охайність), вміння тримати в порядку речі, порядок у справах;

2. вихованість (гарні манери);

3. високі запити (високі вимоги до життя і високі домагання);

4. життєрадісність (почуття гумору);

5. старанність (дисциплінованість);

6. незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче);

7. непримиренність до недоліків у собі та інших;

8. освіченість (широта знань, висока загальна культура);

9. відповідальність (почуття боргу, уміння тримати своє слово);

10. раціоналізм (вміння тверезо і логічно мислити, приймати обдумані, раціональні рішення);

11. самоконтроль (стриманість, самодисципліна);

12. сміливість у отстаиваниях своєї думки, поглядів;

13. тверда воля (вміння настояти на своєму, не відступати перед труднощами)

14. терпимість (до поглядів і думок інших, вміння прощати іншим їхні помилки та омани)

15. широта поглядів (уміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички)

16. чесність (правдивість, щирість)

17. ефективність у справах (працьовитість, продуктивність у роботі)

18. чуйність (дбайливість)

Інтерпретація результатів тесту

Аналізуючи ієрархію цінностей, слід звернути увагу на їх угруповання випробуваним у змістовні блоки по різних підставах. Так, наприклад, виділяються "конкретні" і "абстрактні" цінності, цінності професійної самореалізації й особистого життя і т. д. Інструментальні цінності можуть групуватися в етичні цінності, цінності спілкування, цінності справи; індивідуалістичні і конформістські цінності, альтруїстичні цінності; цінності самоствердження і цінності прийняття інших і т. д. Це далеко не всі можливості

суб'єктивного структурування системи ціннісних орієнтацій. Психолог повинен спробувати вловити індивідуальну закономірність.

Якщо не вдається виявити жодної закономірності, можна припустити несформованість у респондента системи цінностей або навіть нещирість відповідей.

Достоїнства і недоліки методики

Достоїнством методики є універсальність, зручність і економічність у проведенні обстеження й обробці результатів, гнучкість - можливість варіювати як стимульний матеріал (списки цінностей), так і інструкції. Істотним її недоліком є вплив соціальної бажаності, можливість нещирості. Тому особливу роль у даному випадку відіграє мотивація діагностики, добровільний характер тестування і наявність контакту між психологом і випробуваним. Методику не рекомендується застосовувати з метою відбору і експертизи.

Для подолання зазначених недоліків і більш глибокого проникнення в систему ціннісних орієнтації можливі зміни інструкції, які дають додаткову діагностичну інформацію і дозволяють зробити більш обґрунтовані висновки. Так, після основної серії можна попросити випробуваного ранжувати картки, відповідаючи на наступні питання:

- "В якому порядку і в якій мірі (у відсотках) реалізовані дані цінності у Вашому житті?"
- "Як би Ви розташували ці цінності, якщо б стали таким, яким мріяли?"
- "Як, на Ваш погляд, це зробив би людина, досконалий у всіх відносинах?"
- "Як зробила б це, на Вашу думку, більшість людей?"
- "Як це зробили б Ви 5 або 10 років тому?"
- ".....через 5 або 10 років?"
- "Як ранжирували би картки близькі Вам люди?"